

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Національна академія внутрішніх справ
Головне слідче управління Національної поліції України
Національна академія Державної прикордонної служби України
МНДЦ з проблем боротьби з організованою злочинністю
при РНБО України

РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

Методичні рекомендації

Київ – 2017

Авторський колектив: *Чернявський С. С.*, д.ю.н., професор, заслужений діяч науки і техніки України (Національна академія внутрішніх справ); *Вознюк А. А.*, к.ю.н., доцент (Національна академія внутрішніх справ); *Брисковська О. М.*, к.ю.н., с.н.с. (Національна академія внутрішніх справ); *Алексєєва-Процюк Д. О.*, к.і.н., с.н.с. (Національна академія внутрішніх справ); *Бурлака В. В.* (Головне слідче управління Національної поліції України); *Арешионков В. В.*, к.ю.н., с.н.с. (Національна академія внутрішніх справ); *Осетрова О. С.*, к.ю.н. (Національна академія внутрішніх справ); *Патик Л. Л.*, к.ю.н., доцент (Національна академія внутрішніх справ); *Філіппов С. О.*, к.психол.н., доцент (Національна академія Державної прикордонної служби України); *Шенетько С. А.*, к.ю.н. (МНДЦ з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України); *Бобрик К. Ю.*, к.ю.н. (Національна академія внутрішніх справ); *Симчук А. С.* (Національна академія внутрішніх справ).

Рецензенти:

Василинчук В. І., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри спеціальної техніки та оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ;

Кравчук О. В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Національної академії внутрішніх справ 19 квітня 2017 р. (протокол № 8)

Р – 64 Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України [Текст]: метод. рек. / [Чернявський С. С., Вознюк А. А., Брисковська О.М. та ін.]. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2017. – 64 с.

Розглянуто кримінально-правову характеристику незаконного переправлення осіб через державний кордон України та особливості розслідування цього злочину. Визначено типові слідчі ситуації, що виникають у ході розслідування, розкрито порядок проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Для слідчих, оперативних працівників, працівників прокуратури, суду, адвокатів, а також науковців, викладачів і курсантів.

© Національна академія внутрішніх справ, 2017

© Чернявський С. С., Вознюк А. А.,

Брисковська О. М. та ін., 2017

Зміст

Вступ.....	4
1. Кримінально-правова характеристика незаконного переправлення осіб через державний кордон України	5
2. Криміналістична характеристика незаконного переправлення осіб через державний кордон України	14
3. Типові слідчі ситуації під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України	24
4. Огляд місця події.....	30
5. Огляд документів	33
6. Обшук	34
7. Освідування	35
8. Допит свідків	36
9. Допит підозрюваного	40
10. Одночасний допит раніше допитаних осіб.....	42
11. Пред'явлення для впізнання	44
12. Слідчий експеримент	45
13. Призначення та проведення судових експертиз	45
14. Особливості проведення процесуальних дій з іноземцями та особами без громадянства.....	51
Список використаних та рекомендованих джерел	56
Додаток. Державні органи, що забезпечують порядок перетину	61

Вступ

На сьогодні характер злочинів пов'язаних з порушенням державного кордону зазнав певних змін. Це зумовлено як соціально-економічними змінами у суспільстві, так і спрямованістю політики держави на розвиток і розширення контактів з іншими країнами. Наслідки таких перетворень є, безумовно, позитивними, проте часто використовуються злочинними елементами (збільшення контрабанди, наркобізнес, торгівля людьми, зброєю, нелегальна міграція тощо). Незаконне переправлення осіб через державний кордон може здійснюватись як на в'їзд, так і на виїзд. Останніми десятиліттями географічне положення України почали активно використовувати з метою нелегальної міграції, транспортування мігрантів та торгівлі людьми. Водночас Україна відіграє важливу роль у стримуванні потоків нелегальної міграції зі Сходу до держав Центральної та Західної Європи¹.

Відповідно до Закону України від 10 листопада 2015 р. № 771-VIII «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рекомендацій Європейського Союзу з виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно уточнення підслідності органів досудового розслідування» розмежовано підслідність злочинів між органами досудового розслідування та обмежено повноваження Служби безпеки України у частині проведення досудового розслідування окремих злочинів. Зокрема, внесено зміни до абзацу першого частини другої статті 216 (Підслідність) Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, якими обмежено повноваження Служби безпеки України щодо здійснення досудового розслідування злочинів, передбачених статтею 332 (Незаконне переправлення осіб через державний кордон України) Кримінального кодексу (далі - КК) Відповідно до частини першої статті 216 КПК України повноваження щодо здійснення досудового розслідування даної категорії злочинів надано слідчим органів Національної поліції України.

У той же час методика розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон має свою специфіку, яка зумовлена як необхідністю співпраці з органами виконавчої влади, що забезпечують порядок перетину державного кордону, так і структурою зазначеного злочину, що містить окремі дії з переправлення цих осіб через державний кордон України, а також організації, керівництва та сприяння таким переправленням.

У зв'язку з цим виникла необхідність у розробленні методичних рекомендацій, метою яких є роз'яснення слідчим органів Національної поліції України особливостей розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України.

¹ Кузьменко О. В. Основні проблеми нелегальної міграції на Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=1269>.

1. Кримінально-правова характеристика незаконного переправлення осіб через державний кордон України

Незаконне переправлення осіб через державний кордон України – злочин у сфері безпеки державного кордону України.

Об'єкт злочину – суспільні відносини з охорони суверенітету, цілісності України, недоторканності кордонів. При вчиненні даного злочину по суті відбувається посягання на встановлений порядок перетинання державного кордону, на безпеку державного кордону. Додатковим безпосереднім об'єктом є порядок суспільних відносин, що забезпечує безпеку переміщення осіб через державний кордон України (ч. 2 ст. 332 КК).

Державний кордон – лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору.

З об'єктивної сторони – незаконне переправлення осіб через державний кордон України є переміщенням або спробою переміщення особи:

- поза пунктами пропуску через державний кордон України;

- в пунктах пропуску через державний кордон України без належних документів (або за підробленими документами, або за недійсними документами чи без дозволу уповноважених службових осіб Державної прикордонної служби України – далі ДПСУ).

Пункти пропуску через державний кордон України – це спеціально виділена територія на залізничних та автомобільних станціях, у морських і річкових портах, аеропортах (аеродромах) з комплексом будівель, споруд і технічних засобів, а також спеціально виділена акваторія у морських і річкових портах, де здійснюються прикордонний, митний та інші види контролю і пропуск через державний кордон осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна¹.

Під час пропуску через державний кордон України здійснюється **перевірка документів** – дослідження уповноваженими службовими особами ДПСУ паспортного та інших документів фізичних осіб, які перетинають державний кордон, з метою встановлення їх дійсності та приналежності відповідній особі, а також дослідження за результатами оцінки ризиків документів, що стосуються транспортних засобів, вантажів.

Паспортний документ – виданий уповноваженими державними органами України чи іншої держави або статутними організаціями ООН документ, що підтверджує громадянство, посвідчує особу пред'явника, дає право на в'їзд або виїзд з держави і визнаний Україною.

Під **іншими документами** зазвичай розуміються віза, підтверджуючі документи, інші документи для перетинання державного кордону України. **Віза** – наданий уповноваженим органом України в установленій законодавством формі дозвіл, необхідний для в'їзду на територію України або для транзитного

¹ Тут і нижче: термінологія та засади прикордонного контролю, визначені відповідно до Закону України «Про прикордонний контроль» від 5.11.2009 р.

проїзду через її територію протягом відповідного строку. ***Підтверджуючі документи*** – документи, що підтверджують факт туристичного обслуговування, навчання, стажування, працевлаштування, лікування, бронювання або оплати житла, харчування в Україні та повернення до держави свого громадянства або постійного місця проживання, або до третьої держави (у разі необхідності - інші документи, що підтверджують мету та умови перебування в Україні).

Документи для перетинання державного кордону громадянами України:

- паспорт громадянина України для виїзду за кордон;
- дипломатичний паспорт;
- службовий паспорт ;
- проїзний документ дитини;
- посвідчення особи моряка;
- посвідчення члена екіпажу;
- посвідчення особи на повернення в Україну (у разі втрати громадянином України, який постійно проживає в Україні, документів за межами території України - видається дипломатичними представництвами чи консульськими установами України за кордоном).

Громадянину України може бути тимчасово відмовлено в перетинанні державного кордону України якщо:

- він обізнаний з відомостями, які становлять державну таємницю;
- стосовно нього застосовано запобіжний захід, за умовами якого йому заборонено виїжджати за кордон;
- він засуджений за вчинення кримінального правопорушення;
- він ухиляється від виконання зобов'язань, покладених на нього судовим рішенням;
- він перебуває під адміністративним наглядом Національної поліції.

Документи для перетинання державного кордону України іноземцями та особами без громадянства:

- закордонний паспорт;
- документ на повернення в державу громадянства або проживання (у разі втрати паспортного документа на території України);
- українська віза (для громадян держав з візовим порядком поїздки).

Виїзд за кордон неповнолітніх громадян України здійснюється за наявності паспорта громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичного паспорта, службового паспорта, проїзного документа дитини, який видається дітям у віці до 18 років, або якщо вони вписані в закордонний паспорт одного з батьків, та у його супроводі.

Виїзд з України громадян, які не досягли 16-річного віку, в супроводі одного з батьків або інших осіб, уповноважених одним з батьків за нотаріально посвідченою згодою, здійснюється:

1) за нотаріально посвідченою згодою другого з батьків із зазначенням у ній держави прямування та відповідного часового проміжку перебування у цій державі, якщо другий з батьків відсутній у пункті пропуску;

2) без нотаріально посвідченої згоди другого з батьків:

– якщо другий з батьків є іноземцем або особою без громадянства, що підтверджується записом про батька у свідоцтві про народження дитини, та який (яка) відсутній у пункті пропуску;

– якщо у паспорті громадянина України для виїзду за кордон, з яким перетинає державний кордон громадянин, який не досяг 16-річного віку, або проїзному документі дитини є запис про вибуття на постійне місце проживання за межі України чи відмітка про взяття на постійний консульський облік у дипломатичному представництві або консульській установі України за кордоном;

– у разі пред'явлення документів або їх нотаріально засвідчених копій:

свідоцтва про смерть другого з батьків;

рішення суду про позбавлення батьківських прав другого з батьків;

рішення суду про визнання другого з батьків безвісно відсутнім;

рішення суду про визнання другого з батьків недієздатним;

рішення суду про надання дозволу на виїзд з України громадянину, який не досяг 16-річного віку, без згоди та супроводу другого з батьків;

довідки про народження дитини, виданої відділом РАЦС, із зазначенням підстав внесення відомостей про батька (під час виїзду дитини за кордон у супроводі одинокі матері).

Паспортні та інші документи осіб перевіряються в кабінах паспортного контролю, на смугах руху транспорту, у контрольних павільйонах, службових приміщеннях пунктів пропуску через державний кордон України чи безпосередньо в транспортних засобах.

Прикордонний контроль і пропуск через державний кордон осіб, транспортних засобів та вантажів здійснюються:

1) у пунктах пропуску через державний кордон;

2) поза пунктами пропуску у випадках, передбачених нижче;

3) на території суміжних держав у порядку спільного контролю за перетинанням державного кордону особами, транспортними засобами і переміщенням через нього вантажів шляхом співробітництва державних органів України та відповідних органів суміжних держав.

Перетинання особами, транспортними засобами державного кордону України і переміщення через нього вантажів здійснюються у пунктах пропуску протягом часу роботи такого пункту.

Пропуск через державний кордон України може здійснюватися поза пунктами пропуску або в пунктах пропуску в неробочий час у разі:

1) прибуття яхти до порту чи відходу яхти з порту;

2) прибережного рибальства;

3) плавання річкових і морських суден внутрішніми водними шляхами;

4) сходження на берег екіпажу судна для перебування на території населеного пункту, в якому розташований порт;

5) виникнення особливих потреб гуманітарного характеру особи або групи осіб за умови відсутності загроз національній безпеці України;

б) виникнення невідкладних обставин, пов'язаних з ліквідацією надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру та їх наслідків, загрози життю, за умови відсутності загроз національній безпеці України.

Форми об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 1 ст. 332 КК:

- 1) незаконне переправлення осіб через державний кордон України;
- 2) організація незаконного переправлення осіб через державний кордон України;
- 3) керівництво незаконним переправленням осіб через державний кордон України;
- 4) сприяння незаконному переправленню осіб через державний кордон України:
 - порадами;
 - вказівками;
 - наданням засобів;
 - усуненням перешкод.

«Незаконність» у даному випадку – порушення порядку перетинання державного кордону України, визначеного Законом України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», Правилами перетинання державного кордону громадянами України, затвердженими постановою КМУ від 27 січня 1995 р. № 57, Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства».

Незаконним є переправлення осіб через державний кордон України:

1. Поза пунктами пропуску (поза місцем розташування пункту пропуску, поза місцем, визначеним у пункті пропуску для перетинання державного кордону України, під час, коли даний пункт не працював):

- з використанням транспортних засобів або у пішому порядку (чи з використанням засобів полегшення руху);
- самостійно із засобами навігації, картою, схемою маршруту, із засобами зв'язку через які здійснюється корегування руху;
- у супроводі провідника, який орієнтується на маршруті та допомагає подолати технічні засоби охорони кордону або провідників, кожний з яких відповідає за свою ділянку маршруту;

2. У пунктах пропуску (відкрито або з приховуванням особи):

- без відповідних документів;
- з документами, що містять недостовірні відомості про особу (з пред'явленням підробленого або чужого паспорта, недійсної (підробленої) візи, з документами, термін дії яких закінчився);
- без дозволу відповідних органів влади (тобто без проходження прикордонного контролю та дозволу уповноважених службових осіб ДПСУ).

Незаконне переправлення осіб через державний кордон України – дії особи, що полягають у забезпеченні перетинання іншими особами державного кордону України з порушенням норм права (наприклад, перевезення іншої особи власним автотранспортом).

Організація незаконного переправлення – дії, які виявляються у розробці планів, узгодженні елементів цих планів за часом, місцем, способом

переправлення, маршрутом руху) та їх реалізації (пошуку співучасників, розподілу завдань між ними, організації прикриття, створенні організованої групи, її фінансово-матеріальним забезпеченням). Організація незаконного переправлення через державний кордон України здійснюється заздалегідь, до початку такого переправлення (на відміну від керівництва незаконним переправленням). Дії організатора незаконного переправлення спрямовані на організацію діяльності інших осіб, що вчиняють адміністративне правопорушення, передбачене ст. 204-1 КУпАП – незаконне перетинання державного кордону. Злочин, вчинений у цій формі, вважається закінченим з моменту виконання дій, необхідних для забезпечення незаконного переправлення осіб через державний кордон України, незалежно від того, чи здійснено таке переправлення.

Організаторська діяльність, незалежно від того, чи вдалося переправлення чи ні, а також керівництво незаконним переправленням є закінченими злочинами.

Керівництво незаконним переправленням через державний кордон України – діяльність по управлінню процесом переправлення під час його вчинення, яка здійснюється шляхом розпорядження діями осіб, які бажають перетнути кордон та інших осіб. Це може виражатися у розподілі обов’язків, відданні вказівок, наданні рекомендацій по поведінці та особливостям спілкування, проведенні інструктажу по проходженню маршруту, реалізації заходів з нейтралізації активності правоохоронних органів. Керівництво здійснюється безпосередньо перед початком переправлення чи під час такого переправлення. Моментом закінчення злочину у формі керівництва незаконним переправленням осіб через державний кордон України слід визнавати час вчинення дій, що полягають у безпосередньому забезпеченні незаконного переміщення особи.

Одна особа і та сама особа може бути організатором і керівником.

Сприяння незаконному переправленню через державний кордон України – це створення умов для незаконного переправлення та/або стимулювання та підтримання відповідного бажання, надання впевненості у діях осіб, які вчиняють незаконне перетинання державного кордону (ст. 204-1 КУпАП).

Сприяння може мати як інтелектуальний, так і фізичний характер. Засобами інтелектуального сприяння є поради та вказівки. **Порада** – запропонований варіант дій. **Вказівка** – керівна настанова щодо порядку дій. Поради та вказівки можуть стосуватися найбільш доцільного маршруту руху до державного кордону, способу, місця, часу переправлення через державний кордон, порядку спілкування з представниками правоохоронних та контрольних органів на пункті пропуску через державний кордон. За допомогою порад та вказівок може коригуватися план переправлення у випадку змін обстановки, які обумовлені раптовими та неочікуваними для переправника змінами (порядку несення служби працівниками правоохоронних органів, погодних умов тощо).

Фізичне сприяння здійснюється шляхом наданням засобів та усунення

перешкод. **Надати засоби** – дати можливість користуватися предметами, способами, знаряддям, що дає можливість перетинання державного кордону України або полегшує таке перетинання. Наданням засобів є надання притулку, забезпечення транспортними засобами (автомобіль, човен, літак), засобами зв'язку, навігації (GPS-навігатор) та орієнтування на місцевості (карти), озброєнням, елементами екіпування, що полегшують рух (лижі, гумове взуття) або дозволяють замаскувати дійсну мету перебування у прикордонні або приховати сліди злочину.

Усунути перешкоди – видалити, ліквідувати перепони, які унеможливають незаконне перетинання державного кордону. Усунення перешкод може полягати в діях, що впливають на зміну маршруту руху прикордонного наряду, спрямовані на відволікання уваги прикордонників,

Способи вчинення злочину класифікуються залежно від:

1) транспортного засобу (залізничний, легковий або вантажний автотранспорт, авіаційний, гужовий, морський) та інших засобів, які полегшують перетинання (лижі, човен, дельтаплан) або пішого порядку (а також перепливання);

2) правової підстави переміщення територією України:

– нелегальне прибуття – нелегальне вибуття (поза пунктами пропуску, через пункти пропуску але за підробленими або недійсними документами; через пункти пропуску з укриттям в конструктивних особливостях, спеціально обладнаних замаскованих схованках, з використанням технологічних пустот або серед вантажу. Наприклад, «спальник» вантажівки, ніша за декоративним оздобленням каюти, міжстельовий простір пасажирського вагону; з використанням інших способів ухилення від прикордонного контролю);

– легальне прибуття – нелегальне вибуття (прибуття на законних підставах, проте мета поїздки не відповідає заявленій меті – навчання, участь у релігійних, культурних або спортивних заходах тощо. Інший варіант даного способу передбачає досить тривалий період, коли зараховані на підготовчі курси чи на перший курс вишів студенти реально перебувають на навчанні в очікуванні зручного моменту для продовження руху за кордон);

– нелегальне прибуття – легальне вибуття – прибуття з метою отримання статусу біженця, який дозволяє «легалізуватися»¹.

Об'єктивна сторона частини другої ст. 332 КК України передбачає ті ж форми, що передбачено першою частиною, вчинені:

– способом, небезпечним для життя і здоров'я особи, яку незаконно переправляли через державний кордон;

– вчинені щодо кількох осіб;

– повторно;

– за попередньою згодою групою осіб;

– службовою особою з використанням службового становища.

Використання способів, небезпечних для життя чи здоров'я особи, яку

¹ Виявлення та розслідування нелегальної міграції: монографія / В. П. Бахін, Л. Ю. Капітанчук, Ю. І. Літвін. – Хмельницький: Вид-во Національної академії Державної прикордонної служби України, 2013. – С. 59–60.

переправляли через державний кордон України, створює реальну загрозу загибелі людини, або загрози спричинення тілесного ушкодження, небезпечного для здоров'я. Наприклад, перевезення особи в ізоляції в порожнинах вантажу (меблів) або транспортного засобу, в інших непристосованих місцях із загрозою екстремальних температурних впливів, паровпливів, впливу продуктів згоряння двигуна. Небезпечним може бути введення в організм малолітньої дитини, що переправляється у технологічній пустоті автомобіля, снодійної речовини, щоб вона не виявила себе криком на пункті пропуску. Спосіб переправлення осіб шляхом надання мігрантам GPS-навігатора з їх подальшим самостійним рухом може бути критично небезпечним, особливо для дітей, в умовах незнайомої гірської, лісової місцевості, холодних погодних умов, браку води та їжі, теплого сухого одягу¹.

Вчинення злочину щодо кількох осіб передбачає переправлення двох або більше осіб за єдиним замислом та єдиним наміром.

Повторність означає незаконне переправлення осіб через державний кордон України особою, яка раніше вчинила такий злочин, незалежно від того, чи була вона засуджена за перший злочин. Не є повторним продовжуване незаконне переправлення, якщо особа вчиняє декілька тотожних переправлень, об'єднаних єдиним умислом.

Вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб передбачає, що дві і більше особи (які мають ознаки суб'єкта злочину) на основі змови про спільне вчинення злочину, яка відбулася до початку злочину, спільно вчинили дії, передбачені ст. 332 КК України. Рівень стійкості взаємовідносин та розподіл ролей не має значення. Дії винних осіб не кваліфікуються із застосуванням ч. 3 ст. 27 та ч. 2 ст. 28 КК України.

Вчинення злочину **службовою особою** з використанням службового становища передбачає використання особою владних або інших службових повноважень, форменого одягу, службового посвідчення, відомостей, які вона має, у зв'язку зі своїм службовим становищем². Дана особа може бути наділена владними повноваженнями (співробітник Національної поліції, підрозділів прикордонної, фіскальної, міграційної служби). Злочин може бути вчинено шляхом невиконання службовою особою передбачених її обов'язками дій. Наприклад, шляхом невиконання заходів припинення незаконного перетинання кордону особою, щодо якої є заборона в'їзду³.

Об'єктивна сторона частини третьої ст. 332 КК України полягає в діях, передбачених частиною першою або другою цієї статті, вчинених організованою групою або з корисливих мотивів.

Ознаки організованої групи передбачено ч. 3 ст. 28 КК України.

Корисливий мотив – спонукання, що обумовлює вчинення злочину під впливом бажання одержати матеріальну вигоду без затрат власної праці або

¹ Філіппов С. О. Протидія організації нелегальної транскордонної міграції на зовнішніх кордонах Європейського Союзу / С. О. Філіппов // Молодий вчений. – 2015. – № 9 (24). – Ч. 1. – С. 172–175.

² Кримінально-правова охорона державного (митного) кордону України: навчальний посібник / Є. Л. Стрельцов, А. М. Питула. – Одеса: Фенікс, 2015. – С. 20.

³ Єдиний державний реєстр судових рішень. – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58234527>

уникнути матеріальних витрат. При цьому рівень досягнення тієї матеріальної вигоди, якої прагнула винна особа, не має значення для кваліфікації.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. У випадку наявного корисливого мотиву переправника, кваліфікація здійснюється за ч. 3 ст. 332 КК України. В інших випадках мотив і мета (бажання допомогти родичам, друзям ухилитися від позичальника, мігрувати в економічно розвинуті країни, допомогти ухилитися від проходження військової служби або уникнути кримінальної відповідальності тощо) на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт злочину – загальний. Ч. 2 ст. 332 КК України передбачає спеціальний суб'єкт – службову особу. Участь у злочинній діяльності з переправлення осіб через державний кордон України можуть брати представники туристичних та псевдо туристичних фірм, представники вишів, де навчаються студенти-іноземці, які надають відповідні документи на їх ім'я, працівники лікувальних установ, працівники санаторіїв, пансіонатів, об'єктів готельного бізнесу де перебувають мігранти в очікуванні зручного моменту. Тому при кваліфікації слід відмежовувати діяння, передбачені ст. 332 КК України від суміжних адміністративних правопорушень.

Особливості кваліфікації:

1) найпоширенішим способом незаконного перетинання державного кордону України в пунктах пропуску є перетинання державного кордону України з використанням підроблених документів. Особа свідомо пред'являє уповноваженій службовій особі ДПСУ повністю або частково підроблений паспортний чи інший визначений законодавством документ, визнаний Україною, що підтверджує громадянство, посвідчує особу пред'явника, а також дає право на в'їзд або виїзд з України, з метою отримання дозволу на перетинання державного кордону України¹. Викрадення або підроблення документів, що надають право на перетинання державного кордону України, з подальшим наданням їх для використання іншим особам під час їх переправлення через державний кордон України слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 332 та ст. 357 КК України, а також ст. 332 та ст. 358 КК України²;

2) у випадках незаконного переправлення з використанням службовою особою службового становища, кваліфікація за статтями 332 та 364 КК України є надмірною, через те, що такі дії передбачено диспозицією частини другої статті 332 КК України;

3) у випадках незаконного переправлення осіб через державний кордон України з метою торгівлі людьми, дії винного кваліфікуються за сукупністю статей 332 та відповідної частини ст. 149 КК України³;

¹ Курилюк Ю. Б. Використання завідомо підробленого документу під час перетинання державного кордону / Ю. Б. Курилюк // Юридична наука. – 2012. – № 1. – С. 124–128.

² Єдиний державний реєстр судових рішень. – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64667594>

³ Кримінально-правова охорона державного (митного) кордону України: навчальний посібник / Є. Л. Стрельцов, А. М. Притула. – Одеса: Фенікс, 2015. – С. 28–29.

4) у випадках незаконного переправлення осіб з метою порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, дії винного кваліфікуються за сукупністю статей 332 та 143 КК України;

5) у випадках незаконного переправлення, учиненому способом, що є небезпечним для життя і здоров'я, якщо здоров'ю особи, яка переправлялася, було нанесено тілесні ушкодження, то дії винних осіб, повинні кваліфікуватися за сукупністю частини другої статті 332 та відповідної статті КК, що передбачає умисне спричинення відповідної шкоди здоров'ю чи життю;

6) при співучасті в незаконному переправленні з розподілом ролей (організатор, підбурювач, пособник), згідно з частиною другою статті 29 КК України, усі співучасники відповідають за співучасть у тому злочині, який вчинив виконавець (співвиконавці). У цьому випадку дії співучасників кваліфікуються за відповідною частиною статті 332 КК України, але з обов'язковим посиланням на відповідну частину статті 27 КК України. Виконавець відповідає за тією частиною статті 332 КК України, яка передбачає відповідальність за вчинений ним злочин, без посилання на статтю 27 КК України;

7) у випадках незаконного переправлення з корисливих мотивів та вчинення в подальшому з отриманими коштами фінансових операцій чи угод, дії винного кваліфікуються за сукупністю статей частини третьої статті 332 та відповідною частиною статті 209 КК України;

8) у випадках, коли незаконне переправлення вчинене способом, небезпечним для життя і здоров'я, поєднаним з незаконним введенням в організм наркотичних засобів тощо, дії винного повинні кваліфікуватись за сукупністю частини другої статті 332 та відповідної частини статті 314 КК України;

9) адміністративна відповідальність за статтею 204 КУпАП настає за порушення посадовими особами підприємств, установ, організацій (у тому числі іноземних суб'єктів господарської діяльності, що діють в Україні) незалежно від форм власності, встановленого порядку працевлаштування, прийняття на навчання та надання житла іноземцям та особам без громадянства, якщо це сприяє ухиленню від виїзду з України в межах терміну перебування або спрямовані на їх незаконну реєстрацію, а не пов'язано з подальшим незаконним переправленням осіб через державний кордон України;

10) відповідно до ч. 3 ст. 204-1 КУпАП не є незаконним переправлення через державний кордон України громадян України, що стали жертвами злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми та повертаються в Україну без документів, та іноземців (а також осіб без громадянства), що мають намір отримати притулок або набути статус біженця або особами, які потребують додаткового захисту, якщо вони в установленний законом спосіб звернулися із заявою про надання їм притулку або визнання їх біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту;

11) відповідальність за надання громадянами іноземцям та особам без громадянства житла, транспортних засобів, сприяння їх незаконній реєстрації, оформленню документів на проживання чи навчання, прийняттю на роботу, а

також надання інших послуг на порушення встановлених правил перебування іноземців та осіб без громадянства в Україні і правил транзитного проїзду їх через територію України, *якщо ці дії безпосередньо не пов'язані із незаконним переправленням осіб через державний кордон України*, встановлено ст. 206 КУпАП;

12) відповідно до ст. 206¹ КУпАП відповідальність настає за перевезення іноземців та осіб без громадянства на порушення встановлених правил перебування іноземців та осіб без громадянства в Україні і транзитного проїзду їх через територію України, *якщо ці дії безпосередньо не пов'язані із незаконним перетинанням осіб через державний кордон України*. Перевезення безпосередньо через державний кордон України, у тому числі в замаскованих схованках, має кваліфікуватися за ст. 332 КК.

Покарання за злочин.

Частина 1 статті 332 КК України – позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років.

Частина 2 статті 332 КК України – позбавлення волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Частина 3 статті 332 КК України – позбавлення волі на строк від семи до дев'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна.

На підставі ст. 54 КК України особа, яка засуджена за тяжкий та особливо тяжкий злочин та має військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, може бути за вироком суду позбавлена звання, рангу, чину, кваліфікаційного класу. Це правило стосується і випадків вчинення злочину, передбаченого частинами 2-3 ст. 332 КК України.

2. Криміналістична характеристика незаконного переправлення осіб через державний кордон України

До структури криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України входять наступні взаємопов'язані елементи цього злочину, серед яких відомості про:

- особу організатора незаконного переправлення осіб через державний кордон;
- склад і структуру організованої злочинної групи;
- мотиви і цілі скоєння незаконного переправлення осіб через державний кордон;
- осіб іноземних громадян (осіб без громадянства), переправлення яких власне і організовується (незаконних мігрантів);
- обставини скоєння незаконного переправлення осіб через державний кордон;
- спосіб незаконного переправлення осіб через державний кордон;

– типові сліди та інші матеріальних наслідки незаконного переправлення осіб через державний кордон;

– обставини, що сприяють вчиненню злочину.

З точки зору криміналістики, особа злочинця (організатора/керівника незаконного переправлення осіб через державний кордон) це сукупне поняття, яке включає в себе узагальнення особистісних якостей та характеристик злочинців, які вчиняють дану категорію злочинів.

У перелік відомостей, що характеризують особу типового організатора незаконного переправлення осіб через державний кордон входять:

1) організаторами є особи чоловічої статі у віці від 25 до 45 років, які не мають постійного місця роботи;

2) зазначені особи в більшості випадків володіють українською або російською мовою, так як є або громадянами України, або вихідцями з країн колишнього СРСР, або навчалися і (або) тривалий час проживали в СРСР;

3) типовий злочинець володіє знаннями в галузі документознавства, розбирається в міграційному законодавстві, а також законодавстві, що регулює питання створення, функціонування і ліквідації юридичних осіб;

4) організатор, як правило, володіє яскраво вираженими рисами лідера (цілеспрямованість, наполегливість, високий рівень інтелектуального розвитку, оперативність, гнучкість мислення тощо);

5) організатор, як правило, добре розбирається в психології людини, що дозволяє йому підбирати співучасників, управляти їх поведінкою, налагоджувати зв'язки з посадовими особами органів державної влади;

6) організатор обізнаний про методи роботи органів і посадових осіб, контролюючих міграційні процеси і здійснюють протидію незаконній міграції;

7) найчастіше організатор володіє прийомами конспірації та успішно застосовує їх у злочинній діяльності.

Судово-слідча практика свідчить про те, що організатори незаконного переправлення осіб через державний кордон України можуть діяти під прикриттям офіційно зареєстрованих юридичних фірм, у тому числі оформлених на осіб, які втратили свої документи. Найчастіше такі фірми мають належним чином оформлені документи, причому в більшості випадків номінальним керівником такої юридичної особи є не організатор. Говорячи про володіння прийомами конспірації, необхідно зауважити, що в ряді випадків при здійсненні своєї діяльності для зв'язку з мігрантами організатор використовує посередників, яким представляється іншими іменами¹.

Зазвичай організатором незаконного переправлення осіб через державний кордон України є одна особа або ж невелика за чисельністю група осіб, проте якщо говорити про організацію транзиту, то в більшій мірі він здійснюється транснаціональними організованими злочинними групами включають велику кількість учасників в різних країнах світу.

¹ Фролкин Н. П. Сведения о личности преступника и членах организованной преступной группы, занимающихся организацией незаконной миграции, как элементы криминалистической характеристики / Н. П. Фролкин, В. Ф. Козлов // Российская юстиция. – 2009. – № 12. – С. 63.

Організовані злочинні групи в сфері незаконного переправлення осіб через державний кордон, як правило, не обмежуються одним злочинном. Організація незаконного переправлення осіб через державний кордон часто супроводжується шахрайством та підробленням документів. Типовими рисами незаконного переправлення осіб через державний кордон організованою злочинною групою є: організатор планує злочинну діяльність, розробляє лінію поведінки, розподіляє ролі між учасниками. На зв'язку з ним знаходяться співучасники, наприклад: особи, що займаються пошуком мігрантів, виготовленням підроблених документів, переправленням осіб через кордон, їх поселенням; особи, які забезпечують передачу підроблених документів між членами злочинного співтовариства; особи, які оформляють документи, що свідчать про нібито законне знаходження на території країни; особи, які надають мігрантам тимчасове місце проживання тощо¹. Також часто організація незаконного переправлення осіб через державний кордон включає в себе налагодження зв'язків злочинної групи з посадовими особами органів державної влади, які можуть всіляко сприяти скоєнню злочину та тим самим забезпечувати тривалу діяльність злочинного співтовариства.

Відносно питання зв'язків між особами, що входять до злочинної групи, необхідно зазначити, що часто члени однієї з підгруп, що входять до злочинної групи, можуть і не знати членів іншої підгрупи. Так, досить часто особи, які здійснюють вербування мігрантів, не знають корумпованих співробітників правоохоронних органів, які сприяють вчиненню злочинів. Зазначені обставини обумовлені, перш за все, намірами організатора законспірувати свою діяльність².

Оскільки більша частина організаторів незаконного переправлення осіб через державний кордон не має стабільного легального заробітку, це призводить до того, що їх основний мотив – корисливий. У той же час видається, що мотив скоєння даного злочину може бути і іншим. Наприклад, у випадках організації незаконного переправлення осіб через державний кордон групи терористів мотивами вчинення злочину може слугувати расова (національна), релігійна ненависть, особиста ненависть до тих чи інших державних діячів, певної групи населення тощо. Крім того, організація незаконного переправлення осіб через державний кордон може бути пов'язана з рядом інших злочинів: торгівлею людьми, залученням до заняття проституцією, використанням рабської праці, незаконним обігом наркотиків, тероризмом. Разом з тим в переважній більшості випадків є додаткова мета – отримання прибутку.

Отримання різного роду вигод від здійснення злочинів свідчить про наявність в діях організаторів прямого умислу. Тому встановлення мети

¹ Каплун Д. Д. Криминалистическая характеристика организации незаконной миграции как преступления, посягающего на миграционную безопасность Российской Федерации / Д. Д. Каплун // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2014. – № 2 (40), Ч. II. – С. 81.

² Фролкин Н. П. Сведения о личности преступника и членах организованной преступной группы, занимающихся организацией незаконной миграции, как элементы криминалистической характеристики / Н. П. Фролкин, В. Ф. Козлов // Российская юстиция. – 2009. – № 12. – С. 65.

вчинення злочину, є важливим моментом у розслідуванні незаконного переправлення осіб через державний кордон.

Одним з важливих елементів криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон є відомості про особу іноземних громадян (осіб без громадянства) – незаконних мігрантів.

Відносно даної категорії злочинів мають значення такі дані, як стать, вік, професія, громадянство, національність, рід занять тощо.

Вивчення слідчої і судової практики свідчить, що незаконні мігранти в переважній більшості випадків – чоловіки віком від 30 до 40. Слід зазначити, що, як правило, це люди з невисоким матеріальним статком, невисоким соціальним становищем, освітою, відсутністю певної професії. Серед порушників зустрічаються особи, які раніше притягалися до кримінальної відповідальності або прагнуть уникнути кримінального переслідування. Деякі особи зловживають алкоголем, скоюють переміщення через державний кордон в стані алкогольного сп'яніння або у результаті розладу психіки.

Більшість осіб, які незаконно перетинають державний кордон – громадяни країн – колишніх республік СРСР, громадяни країн Далекосхідного регіону (КНР, В'єтнам), а також Середньо- і Близькосхідного регіону (Пакистан, Ліван).

Незаконні мігранти мають, як правило, низький освітній рівень. Близько 50% мають середню або середньо-спеціальну освіту, приблизно 7% мають вищу освіту.

У переважній більшості випадків в якості основного мотиву при незаконному перетині державного кордону виступає бажання особи з бідного соціального прошарку або «осісти» на території України на постійне місце проживання, або здійснювати незаконну трудову діяльність чи іншу діяльність для отримання прибутку, або використати територію країни для переміщення далі в іншу країну, тобто здійснити транзит.

У широкому значенні в зміст обстановки скоєння злочину включаються територіальна, кліматична, демографічна та інша специфіка регіону, в якому скоєно злочин, а також обставини, що характеризують безпосереднє місце, час, умови і інші особливості, а у вузькому значенні під обстановкою вчинення злочину розуміють лише зміст матеріальної (речової) обстановки місця скоєння злочину.

При розгляді елементів обстановки незаконного переправлення осіб через державний кордон необхідно зауважити, що існують труднощі при встановленні територіальності, оскільки якщо злочини скоюються організованою злочинною групою, то, як правило, справа не обмежується територіальними рамками однієї області. У цілому місцем скоєння необхідно вважати основне місце діяльності організатора незаконного переправлення осіб через державний кордон, адже організатор – основний суб'єкт аналізованого злочину, він є центральною ланкою, координуючий всю злочинну діяльність. Крім цього місцем скоєння злочину є ділянка місцевості на якій здійснювався незаконний перетин кордону України, а також місця діяльності посібників,

місця проживання мігрантів, місця проживання організатора, місця виготовлення підроблених документів тощо.

Якщо незаконний перетин кордону здійснюється в офіційних пунктах пропуску через кордон даний вид злочину може відбуватися в будь-який час доби, частіше тоді, коли на кордоні спостерігається значне скупчення транспортних засобів і громадян, які перетинають кордон, оскільки час на їх перевірку співробітниками ДПС України істотно скорочується, зменшується і увага таких працівників, що пов'язано з перевтомленням та іншими чинниками. При перетині поза пунктами пропуску через кордон найчастіше злочинці спеціально обирають для цієї мети важкодоступну для охорони ділянку, заздалегідь вивчають її на мапі або шляхом безпосереднього спостереження (рекогносцировки). Перехід здійснюється в ряді випадків у нічний час, в умовах поганої видимості.

Даний вид злочину має різний часовий проміжок його скоєння, однак, як правило носить тривалий характер (від декількох днів до декількох років). При цьому встановленню і вивченню підлягає весь часовий період, починаючи від організації незаконного переправлення осіб через державний кордон, підготовки до цієї діяльності, закінчуючи безпосереднім перетином.

До обстановки незаконного переправлення осіб через державний кордон, крім зазначених, також відноситься стан кордону на певній ділянці та стан контролю дотримання паспортного режиму і час незаконного переправлення осіб через державний кордон.

Під станом контролю дотримання паспортного режиму розуміються такі умови, які ускладнюють перебування незаконних мігрантів на конкретній адміністративній ділянці або, навпаки, сприяють цьому. Серед таких умов можна виділити близькість маршрутів патрулювання нарядів і взагалі розташування правоохоронних органів до кордону, активність працівників правоохоронних органів, які запобігають незаконному перетину кордону, а також спосіб життя і роботи людей в конкретному регіоні. Ці умови впливають на вибір злочинцем конкретного способу і часу скоєння незаконного переправлення осіб через державний кордон. При розгляді часу скоєння організації незаконної міграції доцільно враховувати не тільки час доби, а й пору року, яка має пряме відношення до даного виду злочинів¹.

Спосіб незаконного переправлення осіб через державний кордон – взаємообумовлена сукупність дій осіб, які організовують таку діяльність із порушенням чинного законодавства, а також осіб, які безпосередньо перетинають державний кордон.

Незаконне перетинання кордону особами неможливе без попередньої підготовки, вивчення обстановки, створення ряду умов, що сприяють досягненню злочинцями бажаного для них результату. Тобто даний злочин скоюється лише за допомогою активних дій.

¹ Бирюков С. Ю. Особенности расследования организации незаконной миграции : автореф. дис. кандидата юридических наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза» / С. Ю. Бирюков. – Волгоград, 2008. – С. 9.

Способи пошуку осіб – незаконних мігрантів та схиляння їх до перетинання державного кордону можуть бути такі:

- використання зв'язків у діаспорах та місцях компактного проживання національних меншин в Україні;

- надання реклами у засобах масової інформації або Інтернеті про надання начебто легальних послуг з оформлення приїзду в Україну та проживання на її території;

- використання з цією метою осіб, яким вже вдалося незаконно переправитись через державний кордон України;

- використання спільників в країнах походження нелегальних мігрантів або інших країнах кордони яких їм вже вдалось перетнути.

Для безпосереднього переправлення мігрантів через державний кордон використовуються такі способи:

1) У випадку переправлення мігрантів у пунктах пропуску через державний кордон:

- за підробленими чи недійсними паспортними та іншими документами;

- з переховуванням у конструктивних порожнинах транспортних засобів та серед вантажу, а також використання інших способів ухилення від прикордонного контролю (укриття в трюмах суден, контейнерах, які перебувають на верхній палубі, серед вантажів автомашин далекого слідування, в багажних та інструментальних ящиках залізничних вагонів, підсобних приміщеннях і туалетах);

2) У випадку переправлення мігрантів поза межами пунктів пропуску через державний кордон:

- переміщення осіб безпосередньо через державний кордон самостійно із вказівкою напрямку руху та об'єктів, яких вони повинні досягти після перетину державного кордону (зазвичай поблизу попередньо обумовленого місця їх зустрічає провідник);

- переміщення осіб через лінію державного кордону до обумовленого місця у пішому порядку в супроводі провідника;

- використання транспортних засобів зазвичай на ділянках місцевості, де автомобільні дороги на суміжному боці знаходяться на невеликій відстані від лінії державного кордону. При цьому переправлення осіб може відбуватися відразу ж після їх доставки у прикордоння, оминаючи період так званої їх «відсидки» у прикордонні, так і з такою «відсидкою»¹.

Подолання сухопутного кордону може досягатися здійсненням підкопів під інженерно-захисними спорудами, розсуванням або руйнуванням дротяних ниток загороджувальних споруд, перелазів тощо.

Аналіз способів незаконного переправлення осіб через державний кордон України дає можливість їх класифікувати в залежності від:

а) факту використання транспортних засобів:

- без транспортних засобів – піший перехід, перепливання;

¹ Клібанчук А. П. Криміналістичне дослідження способів незаконного перетину державного кордону України / А. П. Клібанчук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. – 2014. – Вип. 12 (2). – С. 159.

– з використанням транспортних засобів – переїзд, переліт. Залежно від виду транспортних засобів, що використовуються при переміщенні: залізничний, легковий, вантажний автотранспорт, морський, авіаційний, інші засоби, які полегшують перетинання та його приховування;

б) факту використання документів:

– без використання будь-яких документів (поза межами пунктів пропуску);

– з використанням підроблених або чужих документів (у пунктах пропуску через державний кордон);

в) кількості осіб, яких переправляють через державний кордон: до 5 чол.; 5-10 чол.; 10-20 чол.; більше 20 чол.;

г) кінцевої мети мігрантів та відповідно їх дій та дій організаторів, а також часу перебування на території України:

– переправлення та залишення для постійного проживання (осідання) в Україні;

– швидкий транзит через територію України – практично без зупинок та тривалий час;

– тривалий транзит – мігрантів нелегально переміщують поетапно, використовуючи автомобільний, залізничний, морський транспорт та тимчасове проживання (термін від 15 до 30 діб);

– транзит із осіданням: короткостроковим або довгостроковим, в тому числі в земляцтвах або поза земляцтвами;

д) правової підстави в'їзду на територію України та виїзду з неї:

– нелегальний в'їзд – нелегальний виїзд;

– легальний в'їзд в Україну – нелегальний виїзд. Передбачає прибуття в Україну на законних підставах, проте мета поїздки не співпадає з вказаною у візі – використовується студентами, туристами, членами релігійних та інших організацій, трудовими мігрантами та переселенцями;

– нелегальний в'їзд – легальне вибуття (передбачає прибуття з метою звернення до компетентних органів з клопотанням про надання статусу біженця, що дозволяє легалізуватися на території України та потім легально виїхати тощо)¹;

е) залучення до злочинної діяльності представників органів державної влади:

– без залучення представників органів державної влади;

– із залученням представників органів державної влади до безпосереднього переміщення мігрантів через державний кордон України або сприяння такій діяльності (працівників ДПС, ДМС, НП України тощо).

Незаконне переправлення осіб через державний кордон, включає стадію приховування злочину, під якою розуміється діяльність, спрямована на перешкоджання розслідуванню шляхом приховування, знищення, маскуванню або фальсифікації слідів злочину і злочинця та їх носіїв.

¹ Сорока А. З. Спосіб вчинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України як елемент криміналістичної характеристики / А. З. Сорока // Університетські наукові записки. – 2014. – № 1 (49). – С. 178.

Усі прийоми приховування умовно можна розділити на 3 групи – дії, що здійснюються до, під час і після скоєння злочину. У цілому до цих груп можна віднести:

- підготовку і використання маскування (маскувального одягу, пристроїв тощо);
- виготовлення і використання підроблених документів на осіб, які перетинають державний кордон;
- обладнання та використання схованок на транспортних засобах для перевезення мігрантів (подвійні підлоги і стіни в транспортних засобах, контейнерах, коробках тощо);
- підшукування, попередня підготовка і використання місць тимчасового проживання мігрантів¹;
- використання хитрощів для приховування слідів переміщення через кордон: переходять кордон за допомогою жердин, ходулів, взуття, що імітує сліди тварин, перестрибують прилеглі до кордону ділянки місцевості по камінню, пересуваються стрибками, шляхом перекочування, здійснюють замітання слідів палкою, здійснюють рух спиною вперед, рух слід в слід, перенесення одного порушника іншим, переміщення плазом, рачки (на колінах) та інше.

Ретроспективний аналіз способів незаконного переправлення нелегальних мігрантів дає підстави для висновку про те, що їх компрометація (викриття) правоохоронними органами веде до того, що організатори каналів нелегальної міграції вдосконалюють наявні способи та розробляють принципово нові².

При незаконному переправленні осіб через державний кордон, в залежності від різновиду дій, можуть виявлятися різноманітні сліди, а також відображення матеріальних об'єктів. Типовими слідами при переправленні осіб через державний кордон є:

1) Сліди, що відносяться до незаконних мігрантів та незаконного перетинання ними кордону:

- документи, що посвідчують особу; документи, що свідчать про перетин державного кордону; документи, що легалізують їх перебування на території України; документи, що свідчать про переміщення територією України;

- сліди життєдіяльності незаконних мігрантів, сліди на місці перетину державного кордону, їх проживання, підготовки перетину, сліди у схованках для перевезення мігрантів;

- технічні засоби, у яких може міститися інформація про організаторів незаконного переправлення осіб через державний кордон (ноутбуки, телефони, планшетні) та інші матеріальні носії інформації (записники, зошити, блокноти).

2) Сліди, що відносяться до організаторів, керівників чи посібників незаконного переправлення осіб через державний кордон:

¹ Бирюков С. Ю. Особенности расследования организации незаконной миграции : автореф. дис. кандидата юридических наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза» / С. Ю. Бирюков. – Волгоград, 2008. – С. 11–12.

² Капітанчук Л. Ю. Особливості розслідування нелегальної міграції : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. Ю. Капітанчук. – К., 2011. – С. 14.

– документи, в яких є відомості про незаконну діяльність та функціонування злочинної групи: записи про прихід/витрати коштів, розподіл обов'язків злочинної групи; документація юридичних осіб, які використовувались для прикриття злочинної діяльності тощо;

– технічні засоби, в яких може міститися інформація про мігрантів, яких переправляли через державний кордон чи збираються переправляти, а також іншу діяльність злочинної групи, спільників і посібників, способи зв'язку з ними (персональні комп'ютери, ноутбуки, телефони, планшетні комп'ютери тощо), електронна пошта членів організованої групи, речові носії інформації (записні книжки, зошити, блокноти);

– сліди і предмети, що свідчать про підготовку до незаконного перетину державного кордону (карти, схеми, рації, предмети для маскуванню тощо);

Особливу увагу варто приділяти детальному вивченню електронних носіїв інформації, оскільки за допомогою використання спеціальних знань можна отримати інформацію, що має особливе значення для розслідування злочину, навіть якщо вона була видалена чи зашифрована. Використання комп'ютерних технологій відкриває нові можливості для оперативної діяльності, виявлення, розслідування і розкриття злочинів. Наприклад, електронна пошта або сторінка в соціальній мережі може розповісти про коло знайомств і виявити потенційних спільників організаторів незаконного переправлення осіб через державний кордон¹.

Крім зазначених, до числа слідів злочинів даної категорії можна віднести і такі матеріальні сліди, як: особисті речі, засоби пересування, предмети для організації побуту і дозвілля, зброю і знаряддя, що застосовувались для перетину кордону, залишки їжі, сліди ніг, рук, транспортних засобів, засоби для скоювання (наручники, ланцюги, мотузки і тощо), сліди крові, сперми, використані презервативи², а також сліди, залишені на одязі особи, яка перетинає кордон, у результаті подолання нею інженерно-загороджувальних пристроїв.

Особливістю організації незаконного перетину державного кордону нелегальними мігрантами є те, що приблизно у 70 % випадків безпосереднього перетину вони здійснюються поза пунктами пропуску через державний кордон, що має безпосередній вплив на характер слідової картини порушення. Так, при проведенні огляду місця події приблизно в 45% випадків виявляються сліди транспортних засобів, в 70 % випадків виявляються сліди людини, в 12% випадків виявляються підrobка паспортних документів, запрошень і віз.

Найбільш розповсюдженими об'єктами дослідження при безпосередньому перетині державного кордону поза межами пункту пропуску є

¹ Каплун Д. Д. Криминалистическая характеристика организации незаконной миграции как преступления, посягающего на миграционную безопасность Российской Федерации / Д. Д. Каплун // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2014. – № 2 (40), Ч. II. – С. 86.

² Кузбагарова Е. В. Методика расследования организации незаконной миграции: Рабочая лекция / Е. В. Кузбагарова. – С.-Пб., 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://213.182.177.142/kafedr/11.Kriminalistiki/metodika_rassled_otd_vidov_prest/40.05.01%20\(030901.65\)-PONB/Блок%201/Rab_Lekcii/Лекция%2010.htm](http://213.182.177.142/kafedr/11.Kriminalistiki/metodika_rassled_otd_vidov_prest/40.05.01%20(030901.65)-PONB/Блок%201/Rab_Lekcii/Лекция%2010.htm).

сліди ніг (взуття): ступні босі ноги (повні і неповні); ніг, взутих в шкарпетки або панчохи; взуття (повні та неповні); доріжка слідів, а також супутні їм сліди (рук, тварин, транспорту, мікрооб'єктів). Інформація щодо слідів ніг може бути використана для ідентифікації або встановлення групової належності особи, яка їх залишила, визначення її типових та індивідуальних ознак: росту, статі, віку, розміру ноги: п'яти, приплюсненої частини, ширини зведення стопи, плоскостопість та дефекти стопи, встановлення інших обставин напрямку руху, особливостей руху особи (хода чи біг), тимчасових моментів (початок і закінчення взаємодії особи з матеріальними обставинами). За відображенням елементів доріжки слідів можна визначити стать, приблизний зріст та вік, спосіб пересування (хода, біг), стан особи: фізичну втомленість, професію, особливості ходи, паталогічні зміни рухомого апарату та інші його індивідуальні прикмети (кульгавість, анкілози суглобів, клишоногість та ін.)¹.

Умовами (обставинами), які сприяють скоєнню злочинів даної категорії, є:

- значна протяжність державного кордону, а також недостатня кількість інженерно-технічних споруд та інших засобів протидії незаконному перетинанню кордону;

- недоліки в організації пропускнуго режиму;

- недостатня діяльність з боку органів внутрішніх справ і територіальних органів ДМС України з перевірки іноземних громадян на предмет незаконного перетину ними державного кордону України;

- не інформування співробітниками готелів, гуртожитків, приватними особами щодо проживання іноземних громадян, за наявності підозри, що вони перетнули кордон України незаконно.

Серед особливостей криміналістичної характеристики, які впливають на організацію і тактику слідчих дій при розслідуванні незаконного переправлення нелегальних мігрантів через державний кордон України, визначаються²:

- участь у них іноземних громадян та короткочасність їх перебування на території України;

- особливий характер слідової картини, що виникає при перетинанні державного кордону нелегальними мігрантами;

- особливі умови проведення слідчих дій із залученням нелегальних мігрантів в безпосередній близькості до лінії державного кордону в умовах встановлених режимних заходів;

- постійне вдосконалення злочинної діяльності з переправлення нелегальних мігрантів та заходів протидії органам охорони державного кордону (переправлення нелегальних мігрантів за відсутності безпосереднього контакту із організаторами та переправниками з використанням мобільного зв'язку іноземних операторів, GPS навігаторів при подоланні засобів охорони кордону та його безпосередньому перетинанні) тощо.

¹ Онисько О. І. Види слідів та їх використання при розслідуванні незаконного перетинання державного кордону (за матеріалами дізнання органів ПБУ) : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О. І. Онисько. – К., 2003. – С. 14.

² Капітанчук Л. Ю. Особливості організації і тактики слідчих дій у ході розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України / Л. Ю. Капітанчук, А. З. Сорока // Право і суспільство. – 2012. – № 2. – С. 260–266.

3. Типові слідчі ситуації під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України

Незаконне переправлення осіб через державний кордон здійснюється у конкретних умовах часу, місця, обстановки, виходячи з дій та поведінки осіб, залучених до його сфери та під впливом інших чинників. Така складна система взаємопов'язаних елементів складає ту конкретну обстановку, у якій працює слідчий і у криміналістиці називається слідчою ситуацією. Відповідно до останньої висуваються версії, здійснюється організація і планування розслідування в цілому, і проведення слідчих (розшукових) дій зокрема.

Слідчі ситуації можуть складатися на кожному етапі розслідування: початковому, наступному та заключному. Особливого значення набувають слідчі ситуації, що складаються на початковому етапі розслідування. Однією з характерних слідчих ситуацій у провадженнях про незаконне переправлення осіб через державний кордон є обстановка, що характеризується недостатньою поінформованістю про обставини вчинення злочину, що підлягають установленню, великою кількістю перешкод в отриманні такої інформації¹.

На початковому етапі розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон можна виділити такі типові слідчі ситуації:

1. Особу злочинця, в тому числі організатора або (та) керівника незаконного переправлення осіб через державний кордон України, затримано на місці події, є свідки та матеріальні сліди злочину.

Така слідча ситуація є сприятливою, оскільки особу або осіб, які організовували незаконне переправлення осіб через державний кордон або керували таким переправленням затримано на місці події під час їх незаконної діяльності. Також тут слід розглядати й дії осіб, яких затримано при спробі такого переправлення. Мається на увазі, сприяння діями (наприклад, забезпечила перевезення осіб транспортними засобами, надала притулок для їх тимчасового перебування, або ж безпосередньо була провідником нелегальних мігрантів) або порадами, вказівками незаконному переправлянню через державний кордон.

Для з'ясування всіх обставин злочину слід висунути обґрунтовані припущення – версії. На початковому етапі розслідування, у такій слідчій ситуації, версії висуваються в основному з метою встановлення суб'єктів та співучасників злочину. Зокрема, типовими є **версії** щодо:

- вчинення злочину організованим угрупованням або групою осіб;
- причетності до злочину працівників Державної прикордонної служби України або інших правоохоронних органів.

Для перевірки висунутих версій слід встановити низку обставин шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів та інших процесуальних дій. Так, у такій слідчій ситуації необхідно встановити (з'ясувати):

- особу затриманого;
- ознаки злочину, передбаченого ст. 332 КК України, у його діях;

¹ Кримінально-процесуальна діяльність органів охорони державного кордону: навчальний посібник / [А. З. Сорока, О. В. Андрушко, В. Ю. Мазур, Л. Ю. Капітанчук]. – Хмельницький : Вид-во Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2014. – 136 с.

- якщо так, то особу злочинця або злочинців та точну їх кількість;
- місце, умови, час, мету та мотив вчинення злочину;
- організаторів незаконного переправлення осіб через державний кордон та інших причетних осіб, роль кожного у вчиненні злочину;
- способи підготовки до злочину (підбір та підготовка транспортних засобів, збір інформації про місце перетину державного кордону, підбір співучасників та пособників злочину, спосіб зв'язку між членами групи тощо);
- спосіб вчинення злочину;
- причетність до незаконного переправлення осіб через державний кордон працівників прикордонної служби, неповнолітніх осіб;
- матеріальні сліди злочину.

Перераховану вище та іншу криміналістично значущу інформацію можливо встановити при проведенні невідкладних слідчих (розшукових) дій, зокрема під час огляду місця події, допиту свідків, особистого обшуку затриманого, огляд речей і документів, обшуку за місцем проживання затриманого тощо.

Якщо ж свідками у таких злочинах є іноземні громадяни, то при проведенні слідчих (розшукових) дій слід залучити перекладача, захисника, а у деяких випадках батьків, опікунів, вихователів тощо. Якщо ж затриманий є іноземцем, то слід повідомити консульство чи представництво тієї держави, громадянином якої він являється.

Після оголошення підозри проводять допит підозрюваного, обшук житла чи іншого володіння та пред'явлення підозрюваної особи для впізнання свідкам. Після з'ясування даних про інших учасників злочину проводяться заходи щодо їх розшуку та затримання. У разі їх затримання можна провести слідчий експеримент, одночасний допит раніше допитаних осіб, освідчування, обшук.

Залежно від зібраних доказів (матеріальних слідів) під час огляду місця події виникає необхідність у призначенні та проведенні відповідних видів судових експертиз (наприклад, судово-технічної експертизу вилученого документа, судово-почеркознавчої експертизи, дактилоскопічної тощо).

2. Особа, яка вчинила злочин зникла з місця події, є свідки. Її особа відома лише в межах інформації про її зовнішність, що запам'ятали свідки.

У такій слідчій ситуації основні дії спрямовуються на збір інформації про особу злочинця, яка переховується. На початку слід висунути такі **версії** про можливе місце її перебування, зокрема:

- виїхала за межі населеного пункту, країни;
- переховується в конкретному населеному пункті, можливо у друзів, знайомих, родичів;
- переховується на території України тощо.

Для вирішення цієї слідчої ситуації необхідно провести огляд місця події для виявлення речових доказів і фактичних даних, що характеризують зовнішні ознаки та поведінкові навички злочинця, допитати свідків-очевидців та інших обізнаних осіб, а також інших осіб, які мають інформацію про злочинця. Також необхідним є виявлення і допит родичів, знайомих, товаришів для встановлення

зовнішніх ознак та особливостей особи злочинця, арешт кореспонденції, влаштування «засідок», проведення облав, зовнішнього спостереження тощо¹.

Шляхом допиту встановлюються не лише відомі свідку фактичні дані (наприклад, кількість злочинців, наявність транспортних засобів тощо), а особлива увага приділяється опису ознак зовнішності методом «словесного портрета» для подальшого складання фоторобота і розшуку злочинців.

Завдяки проведенню оперативно-розшукових заходів слід з'ясувати особу злочинця та інших причетних до злочину осіб, виявити і допитати їх родичів, знайомих, друзів. Із урахуванням тієї обставини, що підозрюваним у вчиненні злочину може бути іноземець, який перетнув державний кордон для його встановлення доречним може бути ініціювання міжнародного співробітництва з боку правоохоронних органів суміжної держави. Після затримання підозрюваного (підозрюваних) слід діяти як у першій слідчій ситуації.

3. Виявлені ознаки незаконного переправлення осіб через кордон або спроби такого переправлення, особа злочинця не затримана і невідома. Відомості про особу злочинця містяться лише в матеріальних слідах. Свідки (у випадку їх наявності) або відмовляються давати покази, або дають неправдиві свідчення.

У такій слідчій ситуації необхідно провести огляд місця події та допит свідків з метою збору криміналістично значущої інформації про злочин та його учасників (наприклад, відшукування матеріальних слідів злочину, з'ясування відомостей про кількість злочинців, ознаки їх зовнішності, знаряддя злочину тощо).

У випадку, якщо свідки відмовляються давати покази або дають неправдиві свідчення це може свідчити про те, що переправником (організатором) може бути один із іноземців. Тому в даному випадку з метою встановлення особи підозрюваного необхідно звернути увагу на членів групи іноземців, які намагались незаконно перетнути державний кордон.

Далі зусилля спрямовуються на розшук злочинців як у попередній слідчій ситуації, а після їх затримання слід діяти як у першій слідчій ситуації.

4. При спробі незаконного перетину державного кордону або за незаконний перетин державного кордону на одній ділянці приблизно в один і той же час при схожих обставинах затримано двоє і більше осіб. При цьому порушники заперечують причетність певних осіб до організації незаконного перетину кордону.

В даній ситуації можуть бути висунені такі версії:

- особи, які здійснювали незаконний перетин державного кордону, не знайомі або ж знайомі між собою, проте їх дії сторонніми особами не організовувались (не скеровувались);

- особи, які здійснювали незаконний перетин державного кордону, знайомі між собою та перебувають у змові, як між собою, так і з організатором (керівником);

- особи, які здійснювали незаконний перетин державного кордону, не знайомі між собою та перебувають у змові тільки з організатором (керівником) незаконного перетину;

¹ Сорока А. З. Типові слідчі ситуації та основні напрями розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України / А. З. Сорока // Університетські наукові записки. – 2013. – № 3 (47). – С. 479.

– при здійсненні незаконного перетину державного кордону затриманими, організатор (керівник) переправлення осіб через державний кордон знаходився неподалік з місцем перетину;

– при здійсненні незаконного перетину державного кордону затриманими, організатора (керівника) переправлення осіб через державний кордон не було поруч з місцем перетину.

Невідкладною слідчою (розшуковою) дією у такій слідчій ситуації є огляд місця події, допит затриманих. Якщо один із затриманих визнає, що незаконний перетин кимось організовувався або був скерований, а інший (інші) – ні, то необхідно провести перехресний допит. Наданню затриманими правдивих свідчень можуть сприяти висновки судових експертиз (наприклад, у випадку встановлення єдиного джерела походження певних об'єктів, групової приналежності тощо).

У випадку отримання інформації, що організатор (керівник) незаконного переправлення через державний кордон знаходився поруч з місцем події здійснюються невідкладні заходи з його затримання. Якщо особу, яка вчинила злочин, не вдалось затримати необхідно діяти як у попередніх двох ситуаціях.

Залежно від місця та способу незаконного переправлення осіб через державний кордон України можуть складатися такі типові слідчі ситуації:

1. Переправлення осіб через державний кордон України без відповідних документів поза пунктами пропуску через державний кордон України або у пунктах пропуску через державний кордон з приховуванням від прикордонного контролю.

У цій ситуації найбільш доцільно провести такі слідчі (розшукові) і негласні слідчі (розшукові) дії та заходи: затримання іноземців при спробі їх незаконного переправлення через державний кордон України і наступне опитування на предмет з'ясування того, хто й коли організував їх незаконне переправлення через державний кордон України; огляд місця події із відображенням схеми місцевості району затримання; огляд паспортів затриманих іноземців у випадку їх наявності (відсутні українські візи або взагалі немає ніяких паспортних документів); опитування очевидців; огляд мобільного телефону переправника; опитування особи, яка організувала незаконне переправлення осіб через державний кордон України; допит іноземців, затриманих при спробі або після незаконного перетинання державного кордону України, як свідків; допит інших свідків у справі, а також осіб, які затримували іноземних громадян; допит підозрюваного; одночасний допит двох і більше раніше допитаних осіб (як правило, між підозрюваним і свідками); пред'явлення підозрюваного для впізнання свідками; слідчий експеримент на місці злочину; у разі потреби проведення судових експертиз; проведення комплексу негласних слідчих (розшукових) дій з метою забезпечення розслідування злочину, серед яких аудіо-, відеоконтроль особи, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, спостереження за особою, місцем¹.

¹ Сорока А. З. Типові слідчі ситуації та основні напрями розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України / А. З. Сорока // Університетські наукові записки. – 2013. – № 3 (47). – С. 480.

2. Використання підроблених або чужих паспортних документів для перетинання державного кордону в пунктах пропуску через державний кордон України.

При цьому можливі такі варіанти слідчих ситуацій

2.1. *Особу злочинця затримано при спробі незаконного перетину державного кордону по підробленому документу, при цьому є підстави вважати, що такі дії кимось були організовані чи скеровувались. Особа визнає свою вину, є свідки.*

У такій слідчій ситуації висуваються як найбільш ймовірні, так і малоймовірні **версії**, зокрема такі:

- особа усвідомлювала про її незаконний перетин державного кордону але не знала, що її документи підроблені;
- особа знала про підроблені документи і усвідомлювала свої протиправні дії;
- особа сама підробила вилучені у неї документи;
- особа всіляко намагається приховати співучасників злочину.

На початковому етапі розслідування слід встановити обставини, перераховані у першій слідчій ситуації та провести огляд місця події, огляд документу, допит підозрюваного та свідків, призначити та провести відповідні види судових експертиз (наприклад, судово-технічну експертизу вилученого документа, судово-почеркознавчу експертизу тощо), обшук у підозрюваного з метою вилучення інших підроблених документів, речових доказів, різної техніки; одночасний допит раніше допитаних осіб (свідком і підозрюваним).

Якщо затримана особа всіляко намагається приховати співучасників такого злочину, то слід провести її повторний допит, допит свідків, огляд, призначити відповідні судові експертизи, провести слідчий експеримент (наприклад, для перевірки чи могла особа підробити конкретний документ конкретним способом тощо). Після з'ясування даних про інших учасників злочину проводяться заходи щодо їх розшуку та затримання, та інші дії, описані у першій слідчій ситуації.

2.2. *Особу затримано при спробі незаконного перетину державного кордону за підробленим документом, при цьому є підстави вважати, що такі дії кимось були організовані чи скеровувались. Особа заперечує причетність до вчинення злочину, є свідки.*

У такій слідчій ситуації висуваються такі **версії**:

- особа не знала про підроблені документи і не усвідомлювала свої протиправні дії;
- особа стала жертвою шахрайських дій;
- особа приховує свою причетність до злочину та не хоче розкривати організаторів та пособників;
- особа усвідомлювала свої протиправні дії і сама підробила вилучені у неї документи або замовила їх у конкретних осіб.

Насамперед, у цій слідчій ситуації треба з'ясувати усі відомі факти про злочин, перераховані у першій слідчій ситуації. Також слід невідкладно провести огляд місця події, допит підозрюваного, свідків. Далі – призначити відповідні види судових експертиз (наприклад, судово-технічну експертизу вилученого документа, судово-почеркознавчу експертизу тощо).

Слід спрямувати зусилля на виявлення осіб-підrobлювачів. Таку інформацію можна дізнатися при проведенні допиту підозрюваного, проведенні негласних слідчих (розшукових) дій (наприклад, знання інформації з телекомунікаційних мереж тощо). Після з'ясування даних про інших учасників злочину проводяться заходи щодо їх розшуку та затримання, та інші дії, описані у першій слідчій ситуації.

В залежності від конкретної слідчої ситуації повинні застосовуватись заходи для виявлення очевидців учиненого злочину: 1) виявлення осіб, які були свідками безпосереднього перетинання державного кордону незаконними мігрантами; 2) установлення водіїв транспортних засобів, що перевозили мігрантів територією України; 3) подвірньо-поквартирні обходи в місцях можливого перебування незаконних мігрантів для виявлення очевидців їх утримання у певному приміщенні.

У кримінальних провадженнях за фактами незаконного переправлення осіб через державний кордон можна висунути такі **типові слідчі версії, що стосуються злочину в цілому**:

- переправлення осіб через державний кордон здійснювалось членами організованого злочинного угруповання, що займається незаконним переправленням осіб через державний кордон України та іншою протиправною діяльністю на державному кордоні;

- переправлення незаконних мігрантів здійснювалось членами організованого злочинного угруповання, що займається незаконним переправленням осіб через державний кордон України із залученням працівників ДПС України на основі фінансової зацікавленості або примусу;

- до незаконного переправлення осіб через державний кордон причетні не лише працівники ДПС України, а й інші правоохоронні органи;

- незаконне переправлення осіб через державний кордон здійснювалось особою або особами, уродженцями та мешканцями одного з прикордонних населених пунктів, які зайнялися наданням допомоги в незаконному перетинанні державного кордону – вперше;

- переправлення групи незаконних мігрантів, здійснювалось за попередньою змовою групою осіб із числа місцевих мешканців;

- переправлення порушників кордону здійснювалось, особами чоловічої (жіночої) статі, які є мешканцями декількох прикордонних населених пунктів, які займаються наданням допомоги в незаконному перетинанні державного кордону незаконним мігрантам – тривалий час¹;

- до вчинення злочину причетна саме затримана особа².

Особливе місце займають версії щодо організатора незаконного переправлення осіб через державний кордон, а також щодо повторності незаконного переправлення.

¹ Кримінально-процесуальна діяльність органів охорони державного кордону: навчальний посібник / [А. З. Сорока, О. В. Андрушко, В. Ю. Мазур, Л. Ю. Капітанчук]. – Хмельницький: Вид-во Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2014. – 136 с.

² Аверин И. В. Незаконное пересечение линии государственной границы– методика и особенности расследования / И. В. Аверин. – К., 1993. – 46 с.

4. Огляд місця події

При незаконному переправленні осіб через державний кордон **місцем події** є місце переміщення або ділянка місцевості, де здійснювалося переміщення або затримання мігрантів, чи проведено тактико-спеціальну операцію із затримання злочинців – організаторів переміщення.

Основними завданнями огляду місця події незаконного переправлення осіб через державний кордон є: 1) виявлення, фіксація та оцінка обстановки місця події; 2) встановлення способу переміщення осіб через державний кордон; 3) виявлення і фіксація слідів злочину; 4) виявлення співучасників злочину, пособників та організаторів; 5) встановлення інших важливих фактичних даних для формування слідчих версій і визначення напрямків розслідування, проведення наступних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів.

Об'єктами огляду, типовими для розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон, є:

- ділянки місцевості і приміщення, де припинена кримінальна діяльність, пов'язана з безпосереднім незаконним переправленням мігрантів через державний кордон: ділянки кордону у пунктах пропуску та поза ними, ділянки автодоріг, залізничні, повітряні і водні вузли сполучення – вокзали;

- ділянки місцевості і приміщення, де здійснювалась кримінальна діяльність організаторів, керівників та осіб, які сприяли незаконному переправленню мігрантів через державний кордон;

- ділянки місцевості, де знаходиться той чи інший об'єкт тимчасового перебування, проживання та утримання незаконних мігрантів та сам об'єкт.

Безпосереднє незаконне переправлення через державний кордон здійснюється як *поза пунктами пропуску*, так і *у пунктах пропуску через державний кордон*, що має безпосередній вплив на характер слідової картини злочину та відповідно організацію і тактику огляду місця події. Окрім цього на них впливають: кліматичні умови та природні явища; особливості території, де проводиться огляд місця події, у тому числі наявність на окремих ділянках державного кордону специфічних об'єктів огляду – контрольно-слідова смуга, інженерно-технічні засоби охорони кордону тощо; особливий правовий режим території на кордоні, що оглядається; огляду місця події передусє службовий огляд місця порушення державного кордону чи затримання порушників, який проводиться посадовими особами ДПС України, що виконують завдання з охорони державного кордону у зв'язку з чим існує необхідність залучення учасників службового огляду для уточнення первинної обстановки, внесених до неї змін.

Огляд поводитьься як правило вдень, у присутності не менше двох понять. Не рекомендується брати понять з числа працівників ДПС України або місцевих жителів, оскільки вони можуть бути співучасниками. До проведення огляду слідчий може залучити, свідків-очевидців злочину, а також відповідних спеціалістів. Рекомендується провести виміри, скласти план-схему оглянутого місця і окремих предметів, а також фотографування слідчої (розшукової) дії. Слід вжити заходи щодо виявлення та збереження слідів.

При огляді місця події – ділянки державного кордону поза пунктами пропуску, важливе значення має фіксація у протоколі огляду інженерно-технічних споруд, які визначають: 1) місце проходження лінії державного кордону; 2) доріжки слідів нелегальних мігрантів, їх напрям; 3) інші ознаки, які вказують на перебування осіб на лінії державного кордону тощо.

Так, перед проведенням огляду місця події необхідно здійснити наступні організаційні заходи:

- охорону місця події з метою недопущення внесення змін в обстановку;
- виїзд на місце події слідчо-оперативної групи, що спеціалізується на розкритті та розслідуванні незаконного переправлення осіб через державний кордон України. Така СОГ складається з: слідчих, оперативних працівників, спеціалістів експертно-криміналістичної служби, співробітників територіальних органів Національної поліції, інших спеціалістів, які мають досвід щодо особливостей проведення розслідування у провадженнях даної категорії¹;
- забезпечити СОГ необхідними науково-технічними засобами;
- видалити з прилеглої території, що підлягає огляду, сторонніх осіб, котрі можуть пошкодити або навіть знищити сліди і, навпаки, залишити нові, не пов'язані з подією;
- забезпечити збереження слідів;
- упакувати вилучені з місця події об'єкти, сліди;
- зробити гіпсовий зліпок зі сліду підошви взуття у разі виявлення слідів ніг на контрольно-слідовій смузі;
- при оформленні фото (ілюстративних) таблиць зазначати стрілками напрямки руху осіб, які переправлялися.

У разі виявлення незаконного переправлення нелегальних мігрантів через кордон у транспортних засобах закордонного прямування при проведенні огляду місця події у пункті пропуску через державний кордон застосовується тактика проведення огляду предметів і документів²:

- ретельному огляду підлягає безпосередньо транспортний засіб (автомобіль, потяг, окреме купе вагона, приміщення морського, повітряного судна) та місце, де переховувався нелегальний мігрант (мігранти);
- у протоколі та за допомогою фото-, відеотехніки, схем здійснюється фіксація місця знаходження та конструктивних особливостей сховища (тайника), його призначення, способу виготовлення (пристосування) тощо;
- фіксується кількість бензину в баку, показники кілометражу спідометра, вилучаються зразки ґрунту з коліс (що дає можливість встановити відстань пробігу транспортного засобу після затримання мігрантів, можливе місце останньої заправки та місця стоянок);
- при огляді сховищ (тайників) особливу увагу приділяють місцю можливої локалізації слідів пальців рук, ніг, взуття, продуктів життєдіяльності;

¹ Про затвердження Інструкції про порядок створення слідчих груп та слідчо-оперативних груп : наказ МВС України від 20 жовт. 2014 р. № 1107.

² Капітанчук Л. Ю. Особливості організації і тактики слідчих дій у ході розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України / Л. Ю. Капітанчук, А. З. Сорока // Право і суспільство. – 2012. – № 2. – С. 261.

– консервація запахових слідів доцільна як у разі виявлення у сховищі нелегальних мігрантів, так і за їх відсутності.

Як свідчить практика, особи, які причетні до переправлення нелегальних мігрантів, у сховищах (тайниках) не виявляються, а тому виявлення слідів з метою їх розшуку та ідентифікації визначається серед основних завдань цього виду огляду для подальшого успішного розслідування.

У разі вчинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України організованою групою, проведення огляду місця події матиме свої особливості.

Так, керівництво діями членів організованої групи може здійснюватися як безпосередньо, так і опосередковано.

У першій слідчій ситуації організатор (керівник) є присутнім на місці події, облаштовуючи із цією метою приміщення, транспортні засоби, ділянки місцевості засобами зв'язку, зброєю й т.п.

При безпосередньому керівництві вчиненням злочину існує місце знаходження організатора незаконного переправлення осіб через державний кордон України, який перебуває, як правило, у видимій зоні, рідше – у радіусі дії радіопередавача, якщо такий використовувався. Оглядається місце злочину, тобто ділянка простору, на якій вчинений злочин, і ця обставина підлягає доказуванню в ході розслідування. При цьому відшукують сліди перебування й функціонування фізичної особи – організатора, на певному місці у відомий час. Це можуть бути сліди пальців рук, ніг, взуття, одягу, недопалки тощо.

У другій слідчій ситуації організатор (керівник) на місці події не перебуває й здійснює керівництво зі свого робочого місця: з офісу, готелю, квартири, використовуючи сучасні засоби зв'язку (телефон, мобільний телефон, радіостанцію, електронну пошту).

При опосередкованому керівництві незаконним переправленням осіб через державний кордон України оглядається вже не місце злочину, а місце події – ділянка місцевості, приміщення (готелі, квартири, звідки здійснювалося керівництво злочиним), транспортні засоби, де можуть бути виявлені сліди підготовки до злочину або керівництво щодо його вчинення, пов'язані зі злочиним предметом, сліди активного впливу організатора на хід кримінальної операції, а також сліди очікування організатором завершення діяння виконавцями та сліди керівництва відходом злочинців.

Крім того, при розслідуванні незаконного переправлення осіб через державний кордон України організованими групами, перед оглядом місця події необхідно ретельно оглядати місцевість, що його оточує, а також фіксувати наявність сторонніх осіб, оскільки члени злочинних організацій нерідко спостерігають за діями слідчо-оперативної групи, запам'ятовуючи факти виявлення й вилучення речових доказів. Нерідко вони із цією метою намагаються у якості нібито незацікавлених осіб потрапити в число понятих і при нагоді можуть знищити сліди злочину. Тому огляд місця події бажано фіксувати за допомогою відеозапису.

Рекомендуються такі способи фіксації ходу та результатів слідчих (розшукових) дій: ведення протоколу; аудіозапис; відеозапис тощо.

5. Огляд документів

Огляд документів, які надають право на перетинання державного кордону проводиться з метою:

- встановлення приналежності документа особі-пред'явника;
- перевірки наявності реквізитів, без яких документ не є дійсним;
- виявлення явних ознак внесення змін у документ.

Вивчення документів, які надають право на перетинання державного кордону включає три етапи: 1) вивчення змісту документа; 2) дослідження зовнішніх ознак із застосуванням технічних засобів; 3) процесуальне оформлення результатів огляду.

Етапи та правила перевірки належності документа особі-пред'явника:

1. Вивчення змісту документа і його реквізитів:

- співставлення даних у документі між собою;
- співставлення між собою даних, що містяться в різних документах;
- співставлення даних у документі з його пред'явником.

2. Перевірка наявності реквізитів, без яких документ не є дійсним.

3. Опитування пред'явника документа щодо всіх наявних у ньому даних.

4. Огляд матеріалу та реквізитів документа з метою виявлення ознак підроблення¹.

Для виявлення явних ознак внесення у документ змін необхідно у рукавичках із застосуванням технічних засобів (лупа, освітлювач тощо) вивчити:

1) розмір сторінок документа, місця кріплення сторінок у документі для виявлення їх повної чи часткової заміни;

2) відбитки печаток та штампів на документі щодо: відповідності форми, змісту їх тексту виду документа тощо;

3) місця перегинів і складок для виявлення дописок та імітації старіння;

4) рукописні, машинописні записи у прохідному освітленні для виявлення підчистки, дописки, додруковування, травлення і клеювання;

5) місце фотокартки для виявлення ознак її повного або часткового переклеювання;

6) документи із засобами захисту в ультрафіолетових променях для встановлення наявності чи відсутності засобів захисту від підробки;

7) текст документа для визначення логічної послідовності викладу змісту, наявності орфографічних помилок, вивчення та порівняння частин тексту між собою за змістом, кольором барвників тощо.

¹ Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Леся Леонідівна Патик. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2010. – С. 113–116.

6. Обшук

Метою обшуку є викриття учасників злочинної діяльності, збір доказів про незаконне переправлення осіб через державний кордон України. У цьому полягає головна особливість цієї слідчої (розшукової) дії.

Обшук є засобом:

- підтвердження факту вчинення злочину;
- встановлення групового характеру вчиненого злочину;
- отримання інформації про незаконне переправлення осіб через державний кордон;
- встановлення наявності у діях підозрюваного ознак, що вказують на його причетність до вчиненого злочину;
- викриття злочинної діяльності.

У процесі проведення обшуку необхідно виявити і вилучити такі предмети і документи:

- бланки міграційних документів (посвідки на тимчасове проживання, посвідки на постійне проживання іноземцям та особам без громадянства, дозволу на імміграцію тощо), паспортів та інших документів, що посвідчують особу;
- відбитки печаток і штампів для виготовлення зазначених документів, службової документації;
- проїзні документи і квитки, посадочні талони, квитанції, багажні бирки, купони, туристичні тури, придбані на ім'я мігрантів;
- флешкарти, диски, факси, персональні органайзери, мобільні телефони, радіостанції, смартфони, планшети;
- кредитні картки, готівкові гроші, квитанції про грошові перекази, документи, які стосуються будь-якого виду фінансово-господарських операцій;
- різного виду відомості про платежі, книги розрахунків і документи, що відносяться до щоденної організації трудової діяльності мігрантів (наприклад, з обліку робочого часу, виконану роботу та оплату праці);
- документи, які стосуються видачі віз, реєстрації, паспортів;
- документи, що мають відношення до оренди приміщень, в яких проживали мігранти;
- різне обладнання та предмети, призначені для виготовлення документів (системний блок комп'ютера, принтери, засоби для друку, зйомні жорсткі диски, видатковий матеріал (папір, фарба тощо)¹;
- речі, документи затриманих у їх помешканні або на робочому місці, що вказують на зв'язок підозрюваного з іншими учасниками злочину (засоби зв'язку, записні книжки з адресами і номерами телефонів, фотографії співучасників, листи особистої переписки, телеграми, чорнові записи, що мають інформацію про заплановану операцію незаконного переправлення осіб

¹ Кузбагарова Е. В. Методика расследования организации незаконной миграции: Рабочая лекция / Е. В. Кузбагарова. – С.-Пб., 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://213.182.177.142/kafedr/11.Kriminalistiki/metodika_rassled_otd_vidov_prest/40.05.01%20\(030901.65\)-PONB/Блок%201/Rab_Lekcii/Лекция%2010.htm](http://213.182.177.142/kafedr/11.Kriminalistiki/metodika_rassled_otd_vidov_prest/40.05.01%20(030901.65)-PONB/Блок%201/Rab_Lekcii/Лекция%2010.htm).

через кордон, карти місцевості, схеми руху прикордонних нарядів, засоби подолання технічних споруд);

- географічні карти та схеми руху по місцевості, які використовувались злочинцями під час переправлення;
- транспортні засоби та виготовлені в них тайники з метою приховування та переправлення осіб;
- предмети і документи, заборонені в обігу (наприклад, зброя);
- інші предмети та документи, що можуть мати істотне значення для кримінального провадження (зразки підроблених паспортних та інших документів, цінності здобуті злочинним шляхом тощо)¹.

При вилученні комп'ютерів та іншої цифрової апаратури в обов'язковому порядку необхідно залучати фахівців у галузі комп'ютерної техніки. Їх участь дозволить вилучити різноманітне обладнання, яке може містити важливі відомості щодо організації незаконного переправлення через державний кордон. У той же час вони допоможуть уникнути вилучення апаратури, яка не містить інформації, що стосується розслідування. Зазначені фахівці можуть віднайти дані, що містяться в архівах електронної пошти, на жорстких дисках, дискетах, інших дисках та запобігти знищенню інформації після вимкнення комп'ютера або іншого цифрового приладу.

При вилученні мобільного телефону чи планшету, його потрібно оглянути або на місці вилучення, або відразу після огляду для вивчення списку абонентів, фотографій, СМС-повідомлень з метою недопущення знищення наявної в телефоні інформації в разі його відключення.

7. Освідування

Сліди порушення кордону і перебування осіб у різних місцях (у лісі, на різноманітному ґрунті і таке інше) можуть залишатись не тільки на самих об'єктах (землі, огорожі, речах і т.д.), на одязі, взутті осіб, але й на їх тілі (наприклад, подряпини чи порізи на тілі в процесі подолання загорожі з колючого дроту тощо). Для виявлення подібних слідів на тілі осіб, які переправляються через державний кордон проводиться їх освідування (огляд тіла живої особи для виявлення слідів злочину)².

Розрізняють два види освідування:

- судово-медичне, коли потрібні спеціальні медичні знання (проводиться лікарем з метою виявлення та засвідчення наявності на тілі живої особи слідів злочину, зокрема: подряпин, синців, відповідного стану особи тощо);
- слідче, коли не потрібно спеціальних медичних знань (проводиться слідчим, прокурором з метою виявлення на тілі живої особи слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет (ч. 1 ст. 241 КПК

¹ Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / [Глібо В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін.] / за ред. В. Ю. Шепітька. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – С. 343.

² Самыгин Л. Д. Расследование незаконного перехода государственной границы СССР / Л. Д. Самыгин. – М.: НИО ВКШ КГБ, 1969. – 176 с.

України). Особа, яка проводить слідчу (розшукову) дію не вправі бути присутньою при проведенні освідчування особи протилежної статі, якщо освідчування пов'язане з необхідністю оголювати освідчуваного (ч. 2 ст. 241 КПК України).

Перед початком цієї слідчої (розшукової) дії особі, яка підлягає освідчуванню, пред'являється постанова прокурора. Після цього особі пропонується добровільно пройти освідчування, а в разі її відмови освідчування проводиться примусово (ч. 3 ст. 241 КПК України). Важливим є освідчування порушників, якщо вони чинили опір при затриманні.

8. Допит свідків

Оскільки факти незаконного переправлення осіб через державний кордон завжди стають відомими свідкам, то нерідко розслідування починається з пошуку і допиту свідків для встановлення особи злочинця та підтвердження його причетності до вчинення злочину. Через маскування злочинцями своєї зовнішності, свідки рідко дають вичерпні відомості про зовнішність підозрюваних, тому вони частіше повідомляють про кількість злочинців, їх зовнішній вигляд тощо.

Свідками за даною категорією проваджень можуть бути: 1) мігранти; 2) особи, які затримували нелегальних мігрантів; 3) очевидці події(наприклад, особи, які були свідками незаконного переправлення осіб через державний кордон тощо; 4) особи, які знайомі з підозрюваним; 5) особи, що мешкають неподалік з пунктами перетинання державного кордону; 6) особи, що мешкають неподалік місця, де перебували (утримувались) нелегальні мігранти або відбувались зустрічі з організаторами незаконного переправлення осіб через державний кордон; 7) водії транспортних засобів, що перевозили мігрантів територією України, у випадку якщо вони не є співучасниками злочину.

При розслідуванні даної категорії злочинів основними джерелами інформації зазвичай є іноземні громадяни та особи без громадянства, які були незаконно переправлені через державний кордон або готувались чи були затримані при спробі такого переправлення. Досить часто такі особи являються єдиними свідками діяльності з організації незаконної міграції, у зв'язку з чим отримання їх свідчень проти організаторів має одне з ключових значень в ході розслідування злочину. Оскільки такі особи не можуть перебувати тривалий час на території України, повторне проведення з ними слідчих дій досить часто є неможливим, тому допити та інші слідчі дії за їх участю потрібно проводити якнайшвидше та найповніше. Також у випадку, коли свідками є іноземні громадяни, при проведенні слідчих дій необхідно враховувати їх менталітет, національні та психологічні особливості.

Для зняття у свідка психічного напруження, усунення можливої недовіри та спонукання до давання правдивих показань доцільно проводити з ним попередньої бесіди. Оскільки більшість свідків – нелегальних мігрантів жителів

країн Південно-Східної Азії є вихідцями з мусульманських держав, то повинна враховуватись та обставина, що дружина нелегального мігранта не може давати будь-яких показань без дозволу чоловіка або за його відсутності. З огляду на це, доцільно спочатку провести допит чоловіка, а потім – дружини, або ж переконати чоловіка в необхідності дачі показань дружиною¹.

Якщо допитувана особа не володіє українською мовою, обов'язково потрібно залучити перекладача. Коли іноземці заявляють клопотання, щодо виклику конкретних осіб у якості перекладачів, доцільно з'ясувати потребу запрошення саме таких перекладачів. Задовольнивши клопотання іноземця щодо виклику запропонованої ним особи у якості перекладача, доречно буде запросити до участі в слідчій (розшуковій) другого перекладача запропонованого слідчим, у законодавстві не існує заперечень щодо участі в слідчій (розшуковій) дії двох перекладачів.

При допуску перекладача до кримінального провадження слід з'ясувати:

- 1) компетентність перекладача: де, коли і в якому обсязі вивчав мову;
- 2) якщо допитуваний і перекладач однієї національності, чи були вони раніш знайомі, чи належать до одного земляцтва, чи є взаємна ворожість по відношенню один до одного;
- 3) знання можливих варіантів мови, її діалектів.

У ході допиту слідчий повинний твердо притримуватися правила: допит веде він, а не перекладач. Тому перекладач ставить питання, коментує які-небудь положення, лише отримавши дозвіл слідчого. Навідні запитання не допускаються.

Допит затриманих порушників кордону доцільно проводити двома групами слідчих: одна – для допиту нелегальних мігрантів – порушників державного кордону, друга – допиту організаторів, переправників. Такий підхід пояснюється передусім тим, що розслідування злочинів, пов'язаних з незаконною міграцією, є складним для одного слідчого, оскільки це трудомісткий процес. Дві групи, які працюють одночасно в тісному взаємозв'язку, можуть оперативно і невідкладно використовувати кожен доказ, отриманий при допитах кожної групи осіб².

У процесі допиту затриманих за підозрою в здійсненні незаконного переправлення осіб через державний кордон України, для викриття винних використовуються наявні на той момент зібрані докази у провадженні – покази свідків, речові докази, результати попередніх досліджень. Найбільш ефективним тактичним прийомом при проведенні допиту є переконання, яке необхідно застосовувати у разі давання неправдивих показань, у випадках обмови або самообмови, а також використання інформації про підозрюваного і впливу на позитивні аспекти його особистості та максимальна деталізація фактів, повідомлених допитуваним. Для виявлення неправдивих показань досить корисним може бути такий прийом, як повторний допит підозрюваного.

¹ Капітанчук Л. Ю. Особливості організації і тактики слідчих дій у ході розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України / Л. Ю. Капітанчук, А. З. Сорока // Право і суспільство. – 2012. – № 2. – С. 263.

² Капітанчук Л. Ю. Особливості організації і тактики слідчих дій у ході розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України / Л. Ю. Капітанчук, А. З. Сорока // Право і суспільство. – 2012. – № 2. – С. 262.

У ході допиту незаконного мігранта необхідно з'ясовувати: обставини в'їзду на територію України і перетину державного кордону, його затримання; обставини, пов'язані з міграційним контролем, наявністю і справжністю документів, що посвідчують його особу; з проживанням і працевлаштуванням на території України; обставини організації їх незаконного переміщення через державний кордон України та інших держав; обставини, що характеризують особу (осіб), що організували в'їзд в країну або виїзд з неї, проживання та працевлаштування тощо.

В залежності від конкретної ситуації та особи свідка повинен бути з'ясований такий перелік питань:

- Яка причина незаконного перетину державного кордону?
- Скільки осіб брало участь у перетині державного кордону?
- Їх особливі прикмети (зріст, вага, колір шкіри, волосся, вік, одяг, наявність шрамів, родимок, мова спілкування, та наявність дефектів мовлення – заїкання, слова паразити, картавість та ін.)?
- У якому місці, коли і скільки часу перетинався державний кордон?
- У який спосіб здійснювалося перетинання державного кордону?
- Які документи оформлювалися (підроблювалися) для в'їзду в Україну або транзиту через її територію?
- До кого він звертався с проханням виготовити документи? Хто займався виготовленням цих документів?
- Чи робилися раніше спроби перетинання кордону?
- Чи використовувався транспортний засіб? Який саме (марка, колір, зношеність, наявність вм'ятин, розбитих фар, подряпин та інші прикмети)?
- Які технічні засоби використовувались при перетинанні кордону, кому вони належали?
- Що йому відомо про осіб, які організовували незаконне переправлення осіб через державний кордон України?
- Чи зустрічав він раніше цих осіб? Якщо зустрічав, то в якому місці і при яких обставинах?
- Чи знайомий він з підозрюваним? Якщо знайомий, то який характер взаємовідносин?
- Де, коли і з якою метою відбулося знайомство?
- Яку суму й кому він заплатив за перетинання кордону?
- Як встановлювався контакт між ним та організаторами незаконного переправлення осіб через державний кордон: листування, звичайний телефон, мобільний телефон, електронна пошта?
- Які конкретно дії були зроблені для організації, керівництва або сприяння незаконному переправленню через кордон мігрантів?
- Хто сприяв в'їзду в Україну, перебуванню на її території або транзиту через країну? Скільки осіб сприяло, у чому виявилось сприяння?
- Місце та час перебування і місце проживання мігранта на території України та ін.?
- Чому допитуваний в установленому законом порядку не зареєструвався у Державній міграційній службі України?

– Якщо допитуваний стверджує, що передавав свої документи до Державної міграційної служби України, то кому і які документи він передавав, хто запропонував йому такого роду послуги і чому він вирішив ними скористатися?

– Якщо допитуваний стверджує, що втратив документи для тимчасового перебування на території України, з'ясувати, чи заявляв він про це в територіальні правоохоронні органи за місцем реєстрації?

– Чи укладав допитуваний будь-які договори, наприклад, про наймання на роботу, про надання послуг, на оренду приміщення, якщо так, то коли, з ким і на яких умовах?

Цей перелік питань не є вичерпним і залежить від багатьох обставин, наприклад, способу незаконного перетинання державного кордону; способу організації такої незаконної діяльності та сприяння їй, способу її приховування; наявності або відсутності документів, їх достовірності; умов перебування, місця проживання мігрантів; ситуації, при якій іммігранти були виявлені, а також від того факту, чи були вони залучені в іншу злочинну діяльність або стали жертвами злочинців тощо.

Якщо допитуваний повідомить, що організація його незаконного перетину державного кордону здійснювалася організованою групою, необхідно встановити роль і ступінь участі на кожному етапі здійснення зазначеного злочину всіх її членів. Крім того, якщо в ході допиту стане відомо, що організація даних злочинних дій мала місце в цілях здійснення інших злочинів, то допитуваному слід задати питання про те, коли, де, за яких обставин і які саме дії він повинен був зробити або зробив, хто є замовником і організатором злочину, яка роль і ступінь участі в злочині інших осіб тощо. При перевірці такого роду інформації процесуальний статус допитуваного свідка може змінитися на підозрюваного¹.

Крім незаконних мігрантів, в якості свідків можуть виступати представники правоохоронних органів і різних органів державної влади: Державної прикордонної служби України, Державної міграційної служби України, консульських та міжнародних установ тощо. У числі співробітників правоохоронних та інших державних органів України можна виділити: 1) осіб, які безпосередньо брали участь в затриманні незаконних мігрантів, пособників і організаторів незаконного перетину державного кордону; 2) осіб, які здійснювали пропуск через державний кордон незаконних мігрантів, і осіб, які їх супроводжують; 3) посадових осіб, які здійснювали документування іноземців та осіб без громадянства (оформлення посвідки на тимчасове проживання, продовження строку перебування на території України, оформлення дозволу на імміграцію, оформлення посвідки на постійне проживання іноземцям та особам без громадянства, які іммігрували в Україну на постійне проживання, оформлення і видача запрошень іноземцям та особам без громадянства на отримання візових документів для в'їзду в Україну за заявами та клопотаннями фізичних та юридичних осіб тощо); 4) посадових осіб,

¹ Неупокоева И. А. Тактика допроса по делам об организации незаконной миграции / И. А. Неупокоева // Законодательство и практика. – 2015. – № 2. – С. 18.

які здійснювали проведення перевірки в місцях знаходження (проживання) і трудової діяльності мігрантів тощо.

Вони повинні бути допитані з наступних питань:

- які підстави були для здійснення перевірочних, оперативно-розшукових чи інших заходів або дій на тих чи інших об'єктах, щодо тих чи інших осіб;

- які результати отримані в ході проведення цих заходів або дій, що конкретно було виявлено. При цьому детально відбивається в протоколі допиту місце проведення даного заходу (дій), час початку і закінчення перевірки, відомості про задіяних учасників і виконаних ними конкретних діях. Крім того, вказується вся інформація, отримана від осіб, виявлених на місці події, і від осіб, які перебували біля місця події тощо;

- які документи складені в ході проведеної перевірки (рапорти, пояснення, доповідні записки та інші)¹.

9. Допит підозрюваного

Допит підозрюваного вважається однією з першочергових слідчих (розшукових) дій. Він проводиться негайно після затримання.

При допиті підозрюваного слідчому необхідно встановити дані про його дії до вчинення злочину, під час вчинення та після нього, отримання даних, що деталізують його показання. Характер питань, що ставляться підозрюваному, відрізняється залежно від обставин кримінального провадження й наявних у розпорядженні слідчого доказів. Однак є питання, які у всіх випадках повинні бути поставлені підозрюваному при розслідуванні злочинів:

- питання щодо обставин вчиненого злочину. При цьому з'ясовується, за яких обставин відбулося кримінальне правопорушення, у який час або який період, у якому місці і яким чином відбувалося, хто брав участь у ньому й т.п.;

- питання щодо мотивів злочину. Слідчий встановлює причини, що спонукали підозрюваного до кримінального правопорушення;

- питання, що характеризують особистість підозрюваного (його минулу й теперішню діяльність, відомості про його спосіб життя, хобі тощо). Відповіді на ці питання допоможуть слідчому отримати уявлення про злочинця, а також встановити відповідність відповідей раніше зібраним фактичним даним.

У ході проведення допиту підозрюваного, насамперед, необхідно з'ясувати такі питання²:

1. Коли і яким чином підозрюваний організував пошук іноземних громадян або осіб без громадянства, які бажали незаконно потрапити на територію України, які цілі при цьому переслідувалися?

2. Як здійснювалося (у який спосіб) переправлення осіб через державний кордон України?

¹ Василенко Л. А. Показания свидетеля как доказательство организации незаконной миграции / Л. А. Василенко // Теория и практика общественного развития. – 2014. – №1. – С. 463–466.

² Соколова Я. А. Особливості тактики проведення допиту під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України / Я. А. Соколова // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2011. – Вип. 11. – С. 87; Неупокоева И. А. Тактика допроса по делам об организации незаконной миграции / И. А. Неупокоева // Законодательство и практика. – 2015. – № 2. – С. 19.

3. З ким була досягнута домовленість про переправлення осіб через державний кордон?

4. Чи має підозрюваний приятельські, ділові зв'язки з працівниками митних органів, якщо так, то які й з ким?

5. Хто, крім підозрюваного, організовував переправлення осіб через державний кордон і в чому конкретно полягало сприяння? Хто і які дії вчиняв конкретно і на території якої держави?

6. Який склад злочинної групи, розподіл ролей між її учасниками?

7. Яким способом здійснювався зв'язок між членами злочинної групи?

8. Хто, де і коли зустрічав мігрантів?

9. Протягом якого часу здійснюється незаконне переправлення осіб через державний кордон України?

10. Чи знайомий він з незаконними мігрантами?

11. Як виходили на контакт із мігрантами, хто їх «постачав»?

12. Чи здійснювалося документальне оформлення переправлення осіб через державний кордон (виготворення фальшивих паспортів, віз)?

13. Хто займався виготовленням фальшивих документів?

14. Хто надавав квартиру для тимчасового проживання мігрантів?

15. Як здійснювалася оплата за незаконне переправлення осіб?

16. Які саме використовувалися транспортні засоби, хто їх надавав і кому вони належали?

Основними завданнями допиту є: одержання початкової інформації; перевірка наявних оперативних даних або відомостей, отриманих у ході першочергових слідчих (розшукових) дій; з'ясування ролі й значення виявлених при затриманні речових доказів; одержання фактичних даних про злочинну діяльність як організатора (керівника), так і всієї злочинної організації тощо.

Оскільки незаконне переправлення осіб через державний кордон України в основному здійснюється групою осіб, при допиті підозрюваного слідчому необхідно зосередити свою увагу на виявленні й викритті всіх членів таких груп, що брали участь у вчиненні злочину на кожній з його стадій (переправлення через кордон, перебування, транзиту тощо).

У разі вчинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України організованою групою проведення допиту підозрюваних осіб матиме свої особливості. Після виявлення та арешту організатора злочинної групи бажано ізолювати його від усіх співучасників, позбавити можливості спілкуватися з іншими членами групи. При вирішенні питання, кого першим з групи допитувати, необхідно орієнтуватися на тих співучасників, які швидше за все дадуть більш правдиві показання про дії інших осіб або злочинної групи в цілому. У той самий час слід мати на увазі, що в злочинній групі може бути відпрацьовано варіант на випадок провалу. Так, у деяких випадках один із членів злочинної групи може взяти всю вину на себе, аби вигорудити інших¹.

Під час допиту організаторів злочинної групи та інших її учасників слід з'ясувати: 1) у кого виник задум організації злочинної групи, за яких обставин; 2) епізоди та учасники злочинної діяльності; 3) чи брав організатор

¹ Соколова Я. А. Особливості тактики проведення допиту під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України / Я. А. Соколова // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2011. – Вип. 11. – С. 88–89.

безпосередню участь у вчиненні злочинів; 4) які способи використовувалися при вчиненні злочинів; 5) яка структура злочинної групи, засоби конспірації, засоби й способи зв'язку, матеріально-технічна оснащеність; 5) чи мають місце корумповані зв'язки в державних та інших структурах; 6) які злочинні доходи були отримані, де вони знаходяться, на що були витрачені тощо.

10. Одночасний допит раніше допитаних осіб

Слідчий, прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. На початку такого допиту встановлюється, чи знають викликані особи одна одну і в яких стосунках вони перебувають між собою. Викликаним особам по черзі пропонується дати показання про ті обставини кримінального провадження, для з'ясування яких проводиться допит, після чого слідчим, прокурором можуть бути поставлені запитання. Особи, які беруть участь у допиті, їх захисники чи представники мають право ставити одна одній запитання, що стосуються предмета допиту.

Підготовка до такої слідчої (розшукової) дії передбачає вирішення таких питань: вивчення осіб, між якими вона буде проведена, які запитання слід поставити, які суперечності необхідно усунути та яким шляхом, які взаємовідносини між допитуваними мають місце, яка черговість допиту осіб буде ефективною, які тактичні прийоми доцільно застосувати.

Слід пам'ятати, що допитувані впливають один на одного своїм авторитетом, вольовими якостями, життєвим досвідом. Однак такий вплив може бути й негативним, коли авторитет недобросовісного учасника (який може мати злочинний характер) впливає на добросовісного.

Тактика такого допиту має певну специфіку, яка пов'язана з ускладненим інформаційним обміном; сильним психологічним впливом учасників допиту один на одного; зниженням рівня прогнозу слідчого; можливістю зміни показань; підвищенням ступенем тактичного ризику¹.

При допиті підозрюваного не лише фіксуються повідомлені відомості, але й планується низка конкретних слідчих (розшукових) дій або негласних слідчих (розшукових) дій по закріпленню й доказуванню істинності або хибності показань.

Тактичні прийоми проведення одночасного допиту раніше допитаних осіб визначаються слідчою ситуацією та поділяються на тактичні прийоми, які спрямовані на активізацію пам'яті при неумисній помилці допитуваного, і тактичні прийоми, спрямовані на викриття неправдивих показань. В другій групі найбільш результативним при проведенні такої слідчої дії визнається застосування прийому «деталізації показань».

¹ Криміналістика: учебник / под ред. А. Г. Филиппова; [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Спарк, 2000. – С. 322.

Специфічність проведення одночасного допиту раніше допитаних осіб полягає в особливих психологічних умовах допиту. Аналіз слідчої практики свідчить, що в багатьох випадках проведення одночасного допиту раніше допитаних осіб між організатором незаконної міграції і нелегалом своїх цілей не досягло, а в деяких випадках можна говорити навіть про негативні для слідства наслідки.

Передбачаючи існуючу небезпеку того, що одночасний допит раніше допитаних осіб може піти на шкоду інтересам розслідування, слідчі повинні вжити всіх можливих заходів, щоб усунути протиріччя іншими шляхами: проведенням додаткового допиту, пред'явленням в ході його документів, речових доказів тощо. Однак, якщо все ж протиріччя іншими засобами, крім одночасного допиту раніше допитаних осіб, не усунуто, слідчий зобов'язаний для зниження ризику зміни незаконним мігрантом своїх показів в ході проведення даної слідчої дії психологічно підготувати його до її проведення: заздалегідь детально роз'яснити мету і порядок її проведення, акцентувати увагу свідка на істотність наявних в його показах та свідченнях злочинця протиріч, роз'яснити необхідність твердо дотримуватися раніше даних ним свідчень, так як це буде сприяти швидкому позитивному результату провадження, роз'яснити механізм його державного захисту від можливих посягань з боку організаторів незаконного переправлення через державний кордон тощо. Крім того, слідчі повинні докласти всіх зусиль до того, щоб тримати хід проведення даної слідчої дії під своїм повним контролем і не допустити, щоб перехресний допит йшов сам собою¹.

Психологічний вплив учасників одночасного допиту раніше допитаних осіб є найвагомішим чинником, оскільки від того, як буде гарантовано відчуття безпеки свідкам (нелегальним мігрантам), залежатиме правдивість і повнота отриманих від них показань, а також можливість зміни ними показань. Перед проведенням одночасного допиту раніше допитаних осіб між різними суб'єктами кримінального процесу – підозрюваним і свідком, який є нелегальним мігрантом, доцільно, насамперед, переконатися в готовності свідка підтвердити свої свідчення перед підозрюваним, який був організатором (переправником) нелегальних мігрантів, а також – неформальний статус допитуваної особи в групі нелегальних мігрантів, чисельність даної групи, оскільки це може впливати на їх обізнаність та інформованість щодо обставин переправлення².

¹ Бирюков С. Ю. Особенности расследования организации незаконной миграции : автореф. дис. кандидата юридических наук : спец. 12.00.09 / С. Ю. Бирюков. – Волгоград, 2008. – С. 15.

² Капітанчук Л. Ю. Особливості організації і тактики слідчих дій у ході розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України / Л. Ю. Капітанчук, А. З. Сорока // Право і суспільство. – 2012. – № 2. – С. 263–264.

11. Пред'явлення для впізнання

Види об'єктів пред'явлення для впізнання:

- особи (в живу, по фотозображеннях);
- речі чи предмети;
- функціональні особливості підозрюваного (голос, мова, хода тощо);
- ділянки місцевості, будинки або приміщення, автомобілі тощо.

Необхідно мати на увазі, що досить часто учасниками даної слідчої (розшукової) дії є іноземні громадяни, що слід враховувати під час її планування та проведення. Проводиться дана слідча (розшукова) дія за загальними правилами. Однак, перед початком її проведення слід провести додатковий допит на предмет встановлення ознак за якими будуть впізнавати. Також слід вирішити питання про підшукування статистів, понятих та в разі необхідності перекладача. Підбираючи статистів, необхідно намагатися, щоб національні та інші ознаки цієї групи осіб не мали різких відмінностей. З метою якісної фіксації ходу впізнання слід залучити спеціаліста для здійснення відеозапису.

У виняткових випадках з метою забезпечення безпеки особи, яка впізнає, впізнання проводиться поза візуальним спостереженням того, кого впізнають. Про результати такого впізнання обов'язково повідомляється особа, яка пред'являлася для впізнання.

Оскільки з метою протидії розслідуванню переправники нелегальних мігрантів інколи використовують відповідне екіпірування, яке маскує їх зовнішність, впізнання переправника нелегальних мігрантів у разі застосування ним заходів маскування своєї зовнішності, доцільно проводити за динамічними ознаками.

При підготовці до проведення впізнання важливе місце займає створення психологічних умов для впізнавача, оскільки цю категорію осіб переважно у процесуальному аспекті складають свідки у кримінальному провадженні. Такими свідками є й нелегальні мігранти, яких переправляли (намагалися переправити) через державний кордон, та які, у свою чергу, отримували окремі інструкції від переправників на випадок затримання правоохоронними органами. Ці інструкції часто містять й погрози щодо розголошення відомостей про переправлення мігрантів. Тому важливими для цієї категорії впізнавачів є гарантування їх безпеки. З огляду на це, доцільно проводити впізнання поза візуальним спостереженням особи. Так, при неможливості забезпечення присутності особи, яку впізнають, можливе проведення впізнання за фотознімками, а при необхідності й гарантування безпеки впізнавачу поза візуальним спостереженням. Проте практика розслідування кримінальних проваджень свідчить про вимогу наглядових органів прокуратури при встановленні переправника проводити пред'явлення його для впізнання нелегальним мігрантам наживо¹.

Аналіз слідчої практики свідчить, що ігнорування підготовчою стадією даної слідчої дії загрожуватиме небажаними наслідками у розслідуванні злочину. У цій ситуації необхідно роз'яснити іноземцю-нелегалу порядок і умови

¹ Капітанчук Л. Ю. Особливості організації і тактики слідчих дій у ході розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України / Л. Ю. Капітанчук, А. З. Сорока // Право і суспільство. – 2012. – № 2. – С. 264.

проведення даної слідчої дії в чинному кримінальному процесуальному законодавстві, довести до його відома всі можливі дії слідства щодо забезпечення безпеки останнього; встановити психологічний контакт з нелегалом, у тому числі сформувати у свідка думку про те, що його доля не байдужа представникам слідства; нагадати йому раніше дані ним свідчення, в яких він описує умови спостереження за особою, яку він впізнає і відмінні риси останнього.

12. Слідчий експеримент

Під час досудового розслідування незаконного переправлення через державний кордон часто виникає необхідність у здійсненні слідчого експерименту, який проводиться з метою:

1) перевірки показань на місці свідків та підозрюваних. Сутність перевірки показань на місці полягає у тому, що особі, яка була раніше допитана, пропонується вказати місце вчинення незаконного переправлення осіб через державний кордон або його спроби, а також розповісти про таку подію, демонструючи свої дії чи дії інших осіб. Як правило ця слідча (розшукова) дія проводиться у місцях затримання груп незаконних мігрантів, місцях їх посадки та висадки із транспортних засобів, місцях їх відсиджування та готування до незаконного перетину державного кордону. Досить часто дану слідчу (розшукову) дію проводять із складом прикордонного наряду, які затримували групу незаконних мігрантів з переправниками;

2) встановлення можливості вчинення певних дій за конкретних умов;

3) встановлення механізму злочину;

4) встановлення можливості сприйняття людиною будь-якого факту або явища (наприклад, чи міг свідок у конкретних умовах місця і часу спостерігати злочинну подію, впізнати злочинця тощо). Особливу увагу під час проведення слідчого експерименту з підозрюваним слід звертати на забезпечення унеможливлення втечі підозрюваної особи з місця проведення слідчої (розшукової) дії¹.

13. Призначення та проведення судових експертиз

Матеріальні сліди незаконного переправлення осіб через державний кордон слід шукати у місцях накопичення нелегальних мігрантів (конспіративні квартири), а також у місцях безпосереднього перетинання кордону.

До них належать:

– сліди життєдіяльності осіб, яких незаконно переправляють через державний кордон у місцях їх попереднього перебування чи у місцях перетну

¹ Кримінально-процесуальна діяльність органів охорони державного кордону: навчальний посібник / [А. С. Сорока, О. В. Андрушко, В. Ю. Мазур, Л. Ю. Капітанчук]. – Хмельницький: Вид-во Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2014. – С. 98.

державного кордону;

- сліди транспортних засобів, на яких їх перевозять;
- сліди осіб, яких незаконно переправляють, виявленні під час перетину;
- сліди осіб, які незаконно переправляють інших осіб через державний кордон;
- сліди підробки паспортних та інших документів тощо.

Найбільш часто ідеальними слідами (тими, що відобразилися у пам'яті людини) володіють самі особи, яких незаконно переправляють через державний кордон.

Під час розслідування таких злочинів можуть призначатися такі види судових експертиз:

1. Судово-технічна експертиза документів, за допомогою якої можливо встановити: ознаки внесення змін у документ, спосіб його виготовлення, спосіб нанесення зображень у документі, спосіб нанесення відбитків печаток та штампів, ідентифікувати знаряддя, яким виготовлено документ тощо;

До основних питань, які ставляться на вирішення судово-технічної експертизи документів належать:

- для встановлення особливостей виготовлення друкарських засобів та їх відбитків: Яким способом виготовлена надана на дослідження друкарська форма?; Чи з одного набору (одним кліше) надруковані надані на дослідження документи?; Чи відповідає паспорт чинним нормативам на його виготовлення?; Яким способом і з використанням яких технічних засобів виготовлений документ? тощо;

- для встановлення факту і способу внесення змін до документа: Чи вносились у записи документа зміни? Якщо вносились, то яким способом і який зміст первинних?; Чи переклеювалась у документі фотокартка?; Чи замінювались у документі аркуші? тощо;

- для виявлення слабо видимих або невидимих текстів: Який зміст залитого чорнилом (зафарбованого, забрудненого тощо) тексту або відбитку печатки та штампу на сторінці наданого паспорта?; Який зміст тексту, що відобразився у слідах тиску на сторінці бланку наданого паспорта? тощо;

- для вирішення ідентифікаційних завдань: На одній, чи на різних друкарських машинах надруковані окремі фрагменти тексту документа на першій та другій сторінках?; Чи нанесено відбиток печатки (штампу) в наданому документі відбитком печатки (штампу) представленого в якості порівняльних зразків? тощо¹.

2. Трасологічна, яка вивчає матеріальні сліди (взуття, ніг, транспортних засобів, рукавичок, знарядь та інструментів тощо) з метою вирішення діагностичних завдань та ідентифікації об'єктів, якими вони залишені.

Трасологічна експертиза поділяється на низку видів, які, у свою чергу, включають окремі підвиди експертних досліджень. Однак не всі вони призначаються у розслідуванні злочинів даної категорії, зокрема корисним буде призначення таких видів трасологічної експертизи як: слідів людини (дактилоскопічна експертиза, експертиза слідів інших ділянок тіла людини (губів, вух, чола, носа тощо) і слідів нігтів, експертиза слідів босих та одягнених у шкарпетки (панчохи, колготки) ніг людини, слідів взуття;

¹ Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. канд. юрид. наук за спец.: 12.00.09 / Леся Леонідівна Патик. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2010. – С. 134–135.

експертиза слідів рукавичок, одягу); щодо встановлення цілого за окремими частинами; транспортних засобів і утворених ними слідів.

Відповідно до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки і призначення судових експертиз¹ на вирішення трасо логічної експертизи *слідів взуття* можна поставити такі питання: Чи є на об'єктах, виявлених на місці події, латентні сліди ніг (взуття)?; Чи придатні сліди ніг (взуття), виявлені на місці події, для ідентифікації?; Взуттям якого типу (чоловіче, жіноче, фасон, модель) залишено сліди?; Скільки осіб, судячи зі слідів взуття, знаходилися на місці події?; Який орієнтовний зріст особи (осіб), сліди взуття якої (яких) виявлені на місці події?; Який механізм утворення цих слідів (чи залишені вони при ходьбі, бігу тощо)?; Чи відобразилися в доріжці слідів ніг (взуття) особливості опорно-рухового апарату особи, яка їх залишила, і які саме (особливості постановки стоп, кульгавість тощо)?; Одним чи різними взуттям залишені сліди, виявлені на місці події?; Чи залишені виявлені на місці події сліди взуттям, вилученим у підозрюваного, чи його ногами, одягненими в шкарпетки (панчохи)? тощо.

3. Дактилоскопічна, яка вивчає сліди долонної поверхні рук та стоп ніг з метою їх діагностики та ідентифікації.

На вирішення дактилоскопічної експертизи можуть бути поставлені такі питання: Чи є на предметах, вилучених на місці події, сліди рук?; Чи придатні ці сліди для ідентифікації особи?; Якою рукою і якими пальцями залишено сліди?; Якими ділянками долонної поверхні залишено сліди?; У результаті якої дії (торкання, захоплення тощо) залишено сліди рук?; Чи відобразилися в слідах особливості рук особи, яка залишила сліди (відсутність пальців, наявність шрамів тощо), і які саме?; Який приблизний зріст особи, котра залишила сліди рук?; До якої вікової групи належить особа, котра залишила сліди рук на місці події?; Протягом якого часу могли зберігатися сліди на даному об'єкті в конкретних умовах місця події?; У якій послідовності утворені сліди рук, виявлені на місці події?; Чи залишені сліди рук, вилучені в різних місцях, однією особою?; Чи залишені сліди рук, вилучені на місці події, даною особою?².

4. Портретна, необхідність у призначенні якої може виникнути якщо потрібно встановити відповідність особи, зображеної на фотокартці паспортного документу, і зовнішності наявної особи;

На вирішення портретної експертизи ставляться такі питання: Чи зображена на представленому фотознімку певна особа?; Чи є серед осіб на груповому фотознімку певна особа, зображена на пред'явлених порівняльних фотознімках-зразках?; Чи зображена на пред'явлених фотознімках, виготовлених у різні періоди, одна й та сама особа?; Чи зображено на досліджуваному фотознімку кого-небудь з осіб, чії фотокартки-зразки надані на дослідження? тощо.

5. Лінгвістична експертиза мовлення, яка поділяється на лінгвістичну експертизу писемного мовлення та лінгвістичну експертизу усного мовлення.

¹ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України 8 жовт. 1998 р. № 53/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

² Експертизи в судовій практиці / за заг. ред. Б. Г. Гончаренка. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 102–103.

Відповідно об'єктом дослідження даних експертиз є продукт мовленнєвої діяльності людини, відображений у писемній та усній формі.

6. Авторознавча експертиза. За даною категорією кримінальних проваджень у випадку вилучення у незаконних мігрантів, організаторів незаконного переправлення осіб через державний кордон України або інших осіб причетних до вчинення злочину рукописних текстів, з метою визначення їх авторства може призначатись авторознавча експертиза, як один із різновидів лінгвістичної експертизи писемного мовлення. Окрім цього, даним різновидом експертизи можуть бути вирішені низка діагностичних завдань, серед яких встановлення умов, особливостей складання тексту, факту викривлення ознак писемного мовлення, місця формування мовленнєвих навичок, рідної мови, освіти автора документа тощо.

Авторознавчою експертизою можуть бути вирішені такі питання: Чи є певна особа автором наданого на дослідження тексту?; Чи є певна особа автором декількох різних текстів?; Чи складений даний текст кількома авторами?; Які риси соціально-біографічного портрета автора можна встановити за даним текстом?; Якою є основна мова спілкування певної особи - автора даного тексту?; Яким є місце формування мовленнєвих навичок (рідна мова) певної особи – автора даного тексту?; Чи спостерігаються в тексті ознаки, які свідчать про складання тексту автором під впливом будь-яких збиваючих факторів?; Чи складено текст документа особою самостійно або під диктування чи його виконано шляхом переписування?; Чи складений текст документа зі свідомим перекручуванням ознак писемного мовлення?

У випадку, якщо в матеріалах кримінального провадження наявні записи усного мовлення осіб, які підозрюються у вчиненні злочину (записи телефонних розмов, інші записи усного мовлення, отримані в результаті проведення негласних (розшукових) слідчих дій) може бути проведене їх ідентифікаційне дослідження у межах лінгвістичної експертизи усного мовлення. З цією метою на вирішення експертизи можуть бути поставлені такі питання: Чи брала участь особа у досліджуваній розмові, зафіксованій на (відео) фонограмі?; Якщо так, то які слова та висловлювання промовлені саме нею?; Чи одна й та сама особа брала участь у досліджуваних розмовах?; Скільки осіб брали участь у розмові, зафіксованій на фонограмі?

7. Експертиза відео-, звукозапису. Окрім лінгвістичної експертизи усного мовлення, за наявності відеофонограми (фонограми) розмов осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, для їх ототожнення може також призначатись і експертиза відео-, звукозапису, у межах якої, на відміну від лінгвістичної експертизи усного мовлення, вивчається не продукт мовленнєвої діяльності людини, а фізичні параметри її голосу. Відповідно питання є досить схожими з попереднім дослідженням: Чи брали перелічені особи участь у зафіксованій на фонограмі розмові та які конкретно слова та фрази ними промовлені?; Скільки осіб брало участь у зафіксованій на фонограмі розмові?

8. Матеріалів, речовин та виробів, яка може призначатись для виявлення на предметах обстановки місця події (предметах-носіях) мікрочастинок або мікрослідів певних матеріалів і речовин (частинок фарби, слідів металізації, мікрОВОЛОКОН, ґрунту тощо); визначення роду (виду) матеріалів і речовин (за хімічним складом, фізичними властивостями,

призначенням тощо); установлення спільної родової (групової) належності матеріалів і речовин, а також їх походження з певного джерела.

Хоча, в залежності від конкретної ситуації та вилучених на місці події об'єктів, можуть призначатись такі підвиди такої експертизи як: волокон і волокнистих матеріалів; лакофарбових матеріалів і покриттів; нафтопродуктів та паливно-мастильних матеріалів та інші, проте найчастіше у практиці розслідування злочинів даної категорії зустрічається дослідження ґрунтів. Особливо це стосується ситуації, коли перетин державного кордону відбувався поза межами пунктами пропуску.

Відповідно, ґрунтознавчою експертизою можуть бути вирішені такі питання: Чи є нашарування ґрунту (об'єктів ґрунтового-мінерального походження) на наданому предметі-носії?; Чи мають порівнювані об'єкти (нашарування на предметі-носії та ґрунт з місця події) спільну родову (групову) належність?; Чи походять дані нашарування з певної ділянки місцевості?; Який механізм утворення нашарувань ґрунту?; Яка характеристика місцевості, з якої походять нашарування ґрунту на об'єктах-носіях?¹.

9. Комп'ютерно-технічна. яка може призначатись для виявлення інформації, що міститься на комп'ютерних носіях, які вилучені у незаконних мігрантів, організаторів незаконного переправлення осіб через державний кордон, керівників такого переправлення або співучасників злочину. Відповідно на вирішення даної експертизи можуть бути поставлені такі питання: Чи міститься на наданому носії інформація стосовно (зазначити, яка інформація цікавить) і у якому вигляді?; Чи містить носій досліджуваного комп'ютера інформацію про певні (зазначити, які саме) дії користувача?; Чи піддавався досліджуваній накопичувач певним процедурам з метою знищення інформації?; Чи могла бути створена зазначена інформація на цьому комп'ютері чи вона перенесена з іншого носія?; Яким чином інформація (зазначити, яка саме) перенесена до досліджуваного комп'ютера (носія)? Яка технологія та хронологія створення електронного документа (зазначити електронний документ та певний зміст)?; Які атрибути (час друку, редагування, створення, видалення тощо) файлів, що містять інформацію стосовно... (зазначити зміст)?

10. Біологічна експертиза. У випадку, якщо на об'єктах-носіях (взутті, одязі незаконних мігрантів або їх провідників) залишились сліди рослинного чи тваринного походження, які знаходились на місці події, проводяться дослідження об'єктів рослинного та тваринного походження (різновиди біологічної експертизи). До таких слідів (об'єктів дослідження) відносяться листя, стебла, квіти, плоди, насіння, спори, пилок, похідні шкірних покривів тваринного походження (волосся, пір'я) або продукти життєдіяльності рослинних і тваринних організмів (мед, камедь, екскременти тощо). У даному випадку основними завданнями цієї експертизи буде встановлення належності об'єктів біологічного походження до конкретного біологічного таксона (родини, роду, виду тощо), а також виявлення мікрооб'єктів зазначеного походження в будь-якій масі або на предметах обстановки місця події

¹ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України 8жовт. 1998 р. № 53/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

(предметах-носіях); встановлення спільної родової (групової) належності декількох порівнюваних об'єктів.

Окрім зазначених досліджень, в межах біологічної експертизи можуть бути проведені імунологічні, молекулярно-генетичні, одорологічні дослідження та дослідження волосся.

Судова імунологічна експертиза вирішує питання щодо встановлення на предметах дослідження наявності крові, її видової належності, а також встановлення наявності слини, сперми, поту та сечі (Чи є на представлених об'єктах кров, сперма, слина?; Кому належить кров: людині чи тварині?); судова експертиза волосся вирішує наступні питання: Чи є представлені об'єкти волоссям?; Чи належить волосся людині або тварині?; Чи має волосся патологічні зміни (хвороби)?; Чи подібне між собою порівнюване волосся?. Молекулярно-генетичною експертизою вирішуються завдання ідентифікації особи методом ДНК-аналізу, в тому числі щодо встановлення приналежності об'єктів біологічного походження (кров, сперма, слина, волосся, м'язова та кісткова тканини) певній особі. На дану експертизу можуть бути поставлені такі питання: Чи можна виділити ДНК-профіль з виявленої крові людини (сперми, слини, волосся); Чи співпадає він з ДНК-профілем особи, чий зразок надано?¹.

У випадку вилучення з місця події речей та інших предметів, які містять на собі запахові зразки поту і крові підозрюваних або інших учасників скоєння злочину може бути призначена одорологічна експертиза. Дана експертиза може призначатися для встановлення числа і конкретних учасників злочину; встановлення індивідуального запаху людини в запахових слідах, вилучених з різних місць подій; встановлення запахових слідів злочинця на предметах, виявлених на місці події. З цією метою можуть бути поставлені наступні питання: Чи є в представлених пробах (або на предметах) запахові сліди людини?; Від однієї чи декількох осіб походять запахові сліди людини з представленого об'єкту?; Чи є на даному об'єкті запахові сліди конкретної підозрюваної особи, чиї порівнювальні зразки направлені на дослідження?; На яких з представлених предметів є запахові сліди підозрюваного або інших осіб (чиї порівнювальні зразки представлені на дослідження)?; Чи характеризуються індивідуальним запахом даної особи проби з слідів рук, ніг (взуттям, що носить), які виявлені на масці пригоди, при обшуку квартири, за інших обставин?; На яких вилучених предметах-слідоносіях є запахові сліди осіб, чиї порівнювальні запахові зразки представлені на дослідження?²

Окрім цього, залежно від конкретної ситуації можуть призначатися **комплексні судові експертизи**, наприклад:

– трасологічна та біологічна експертиза та/або експертиза матеріалів, речовин та виробів. Призначається у випадку, коли відображення містить не тільки ознаки зовнішньої будови об'єкта, що його залишив, а й ознаки самої речовини (матеріалу) слідоутворюючого об'єкта. У такому разі можливо

¹ Види судових експертиз, які проводяться у лабораторії біологічних досліджень та питання які вони вирішують : інформаційний лист [Електронний ресурс] / Київський НДЕКЦ МВС України. – К.: МВС УКРАЇНИ, ДНДЕКЦ, Київський НДЕКЦ МВС України, 2017. – С.2-3. – Режим доступу: http://ndekc.kiev.ua/wp-content/uploads/2017/02/Інф.лист_ДНК-2017.pdf.

² Дяченко Н. М. Вилучення, консервування і використання в розкритті злочинів запахової інформації: методичні рекомендації / Н. М. Дяченко, О. П. Борзов. – К.: ДНДЕКЦ, 2003. – С. 3-4.

встановити механізм виникнення слідів хімічної чи біологічної природи, а також ототожнити об'єкти, що їх залишили (встановити належність частин до одного цілого). На експертизу можуть бути поставлені такі питання: Яким предметом залишений слід?; Який механізм утворення слідів-нашарувань на предметах одягу, взуття інших предметах речової обстановки, виявлених на місці події?; Який механізм утворення слідів-відшарувань, виявлених на місці події?; Який механізм утворення пошкоджень на певних предметах?; Чи відповідає встановлений механізм утворення слідів обставинам, викладеним у матеріалах кримінального провадження (вказується яких саме)?

– технічна експертиза документів та комп'ютерно-технічна експертиза. Призначається у випадку, коли необхідно ідентифікувати технічний засіб (програмно-апаратний комплекс), за допомогою якого виготовлений документ. У такому випадку на експертизу може бути поставлене наступне питання: Чи виготовлений наданий документ із застосуванням комп'ютерного обладнання, що надано на дослідження (системний блок, принтер тощо)?¹.

В залежності від конкретної ситуації можуть призначатись і інші види судових експертиз, зокрема почеркознавча, проте вони зустрічаються у практиці розслідування злочинів даної категорії набагато рідше.

14. Особливості проведення процесуальних дій з іноземцями та особами без громадянства

У чинному законодавстві України поняття «іноземний громадянин» міститься у положеннях ст. 1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09.2011 р. та ст. 1 Закону України «Про громадянство» від 18 січня 2001 р., відповідно до яких іноземцями вважаються особи, які не перебувають у громадянстві України і є громадянами (підданими) іншої держави або держав.

Діяльність слідчого і прокурора, здійснювана у зв'язку з виявленням ознак кримінального правопорушення, вчиненого іноземним громадянином або відносно іноземного громадянина на території України, регламентується загальними нормами, закріпленими в КПК України. Відповідно до положень ч. 1 ст. 26 Конституції України, іноземні громадяни та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі ж самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Так, у ст. 10 КПК України зазначено, що не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах, за ознаками раси, етнічного, соціального походження, громадянства і т.д., але відповідно до п. 2 цієї статті іноземці, під час досудового розслідування користуються додатковими гарантіями передбачених КПК України, обумовленими особливостями правового статусу іноземних громадян в Україні.

¹ Методичні рекомендації з питань призначення та проведення комплексних судових експертиз, що виконуються комісією експертів / Сімакова-Єфреман Е. Б. та ін. – Х. : ХНДІСЕ, 2009, 2014. – С. 64–65.

Відповідно до ч. 3 ст. 29 КПК України особи, що беруть участь у кримінальному провадженні, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою, мають право давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись послугами перекладача, в порядку, встановленому КПК України.

Якщо в ході розслідування була встановлена причетність до скоєння кримінального правопорушення іноземного громадянина та він був затриманий, необхідно негайно повідомити про це консульство або представництво тієї держави, громадянином якої є затриманий громадянин.

При провадженні досудового розслідування особливо ускладнення виникають у тих кримінальних провадженнях, де учасником є особа, яка користується дипломатичним імунітетом. Питання про відповідальність іноземців, які користуються дипломатичним імунітетом, вирішується дипломатичним шляхом. Документом, що підтверджує статус цих осіб, є відповідна акредитаційна (дипломатична, консульська, службова) картка, видана Міністерством закордонних справ (далі – МЗС) України. Дипломатичний імунітет включає в себе особисту недоторканність особи, недоторканність службового та житлового приміщення, засобів пересування. Іноземці, які користуються дипломатичним імунітетом, не підлягають ані арешту, ані попередньому ув'язненню, ані жодним іншим формам обмеження особистої свободи інакше, як на підставі рішення суду. Відповідно до положень ч. 2 ст. 6 КПК України кримінальне провадження щодо особи, яка користується дипломатичним імунітетом, може здійснюватися за правилами КПК України лише за згодою такої особи або за згодою компетентного органу держави (міжнародної організації), чи його представника, у порядку, передбаченому чинним законодавством України та міжнародними договорами України. Згода на проведення тих чи інших процесуальних або слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні відносно такої особи отримується через МЗС України. Таким чином, до моменту звернення іноземців, які користуються дипломатичним імунітетом із проханням про участь у провадженні тих чи інших процесуальних, слідчих (розшукових) дій або до моменту отримання через МЗС згоди на їх участь у цих діях, слід виконати невідкладні слідчі (розшукові) дії та інші процесуальні дії, при виконанні яких не порушується дипломатичний імунітет. Згідно із Указом Президента від 10 червня 1993 р. «Про Положення про дипломатичні та консульські установи іноземних держав в Україні» такі особи не зобов'язані надавати показання в якості свідків, а у разі їх згоди надати свідчення – не зобов'язані для цього прибути до суду або в органи досудового розслідування¹. При отриманні згоди іноземця, який володіє імунітетом, на провадження слідчої (розшукової) дії необхідно роз'яснити йому наслідки такої згоди. Оскільки у цьому випадку дана особа набуває такий самий правовий статус як іноземець, що не користується імунітетом, тобто

¹ Про Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні : Указ Президента України від 10 червн. 1993 р. № 198/93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/198/93>.

наділяється правами та обов'язками, передбаченими чинним кримінальним процесуальним законодавством для даного учасника процесу, але з деякими виключеннями визначеними в міжнародно-правових актах, угодах (наприклад, відсутність обов'язку прибувати на допит до місця проведення досудового розслідування, відсутність кримінальної відповідальності за надання неправдивих показань) (ст. 221)¹. Крім того, існує необхідність заручатись згодою особи, яка володіє дипломатичним імунітетом, на проведення із її участю процесуальних або слідчих (розшукових) дій. Так, стосовно підозрюваного, для провадження кожної процесуальної дії за його участю необхідно кожного разу заручатись згодою на їх провадження. У разі наявності у іноземця абсолютного імунітету від кримінальної юрисдикції України, він не може бути наділений будь-яким процесуальним статусом без його згоди і відповідно без згоди акредитуючої держави (сторони). Тому очевидним є те, що неможливість примусового притягнення даної категорії осіб для проведення необхідних процесуальних або слідчих (розшукових) дій значно ускладнює хід досудового розслідування, негативно впливає на строки проведення та сам процес розслідування.

При виявленні або одержанні повідомлення про правопорушення (злочин, адміністративне правопорушення), учинене іноземцями чи особами без громадянства працівнику поліції необхідно:

- доповісти про подію оперативному черговому по органу поліції;
- припинити протиправні дії;
- перевірити документи, що посвідчують особу правопорушника (-ків), записати його прізвище, адресу проживання та інші необхідні дані. При цьому слід звернути увагу на наявність імміграційної картки, відміток органів Державної прикордонної служби України про в'їзд в Україну, які є також відміткою про реєстрацію на території України, відміток органів служби громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб про продовження терміну перебування тощо;
- у разі невиконання законних вимог, затримати іноземців чи осіб без громадянства і доставити їх до підрозділу поліції;
- у разі необхідності вжити заходів щодо надання невідкладної, у тому числі медичної допомоги потерпілим;
- виявити свідків (очевидців) правопорушення, стисло опитати їх про характер протиправних дій іноземців чи осіб без громадянства, записати їх прізвища, адреси проживання та інші дані;
- за необхідності організувати охорону місця події;
- при виявленні адміністративного правопорушення або злочину, скоєного іноземцем, який користується дипломатичним імунітетом, повідомити про це оперативного чергового по органу поліції, ужити заходів щодо припинення правопорушення, записати номер та вид документа іноземця, який підтверджує його дипломатичний імунітет, потім відпустити правопорушника і

¹ Венская конвенция о дипломатических сношениях от 18 апреля 1961 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_048.

скласти рапорт про подію на ім'я начальника органу поліції. Дипломатичний імунітет іноземця не виключає законного самозахисту поліцейського від його протиправних дій і застосування до нього відповідних заходів для припинення вчинення ним злочину або адміністративного правопорушення;

– при виявленні іноземців чи осіб без громадянства, які не мають при собі паспортних документів або проживають без реєстрації, а також за простроченими документами, попередньо з'ясувати обставини правопорушення, повідомити про це оперативного чергового і діяти за його вказівкою.

Плануючи й виконуючи слідчі (розшукові) дії у кримінальних провадженнях за участі іноземців, слідчому необхідно враховувати, крім особливостей їхнього правового статусу, наявний для них мовний бар'єр і низку психологічних факторів, зокрема:

а) незвичайність обстановки для іноземця;

б) недостатня обізнаність зі способом життя, правилами поведінки, звичаями, традиціями і законами нашої країни, порядком судочинства тощо.

Виклик на допит іноземців, які прибули до країни у складі делегацій, туристичних груп, морських круїзів тощо здійснюється через керівників цих груп, делегацій. Іноземці-студенти, а також інші іноземні громадяни, що проходять навчання в Україні, можуть бути викликані через адміністрацію навчальних закладів, земляцтва та інші організації, до яких вони входять. Іноземні фахівці й робітники, що перебувають у нашій державі на постійній основі, можуть бути викликані для проведення слідчої (розшукової) дії через адміністрацію фірм чи установ, в яких вони працюють або служать. У таких випадках слідчий повинен продумати, як іноземець, що не знає мови і відповідного населеного пункту (міста), зможе відшукати місце допиту.

Незнання іноземним громадянином правил українського судочинства може привести до протидії з його боку у формі уявної помилковості щодо незаконності рішень і дій слідчого. Слідчому в подібних випадках необхідно роз'яснити іноземцеві його помилку, виявляючи такт і терпіння. Йому може сприяти в цьому і захисник, що бере участь у кримінальному провадженні. Іноземець може бути упереджений із приводу існуючого в нашій країні режиму влади, мати перекручені уявлення про права та обов'язки українських громадян, процесуального порядку їх обмеження тощо. Вживаючи заходів до встановлення психологічного контакту в подібних випадках, йому необхідно докладно роз'яснити справжній стан речей, довести, що він помиляється¹. Перед допитом слідчий повинен мати хоча б загальну уяву про політичний лад, правові принципи і звички, історію та географію країни допитуваного.

Необхідно уникати запитань, які є дотичними до політичних уподобань іноземця або його національних почуттів, а отже, можуть перетворити допит на дискусію з питань політики, ідеології чи національних відносин. Слід також особливо готувати мову запитань, тобто вивіряти їхні лексику і стиль.

¹ Особливості провадження слідчих дій за участі іноземних громадян // Мего-інфо. Юридична бібліотека № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mego.info>.

Наприклад, значення одного і того ж слова може бути сприйняте людьми різної соціальної, національної та державної належності в абсолютно інший, інколи протилежний спосіб.

Провадження судових експертиз може обумовлювати потребу одержання від певних осіб – іноземців, залучених до кримінального провадження, зразків для порівняльного дослідження. Якщо такі особи не користуються імунітетом, то ця процедура не виходить за межі відповідних статей КПК України.

Бувають випадки, коли звичаї та марновірства мешканців деяких країн не допускають передання стороннім особам певних продуктів життєдіяльності людини, зокрема, волосся, крові, зрізів нігтів і т. ін. За поширеними повір'ями, усе це може бути використане безпосередньо чи за допомоги магії на шкоду людині. Тому спроби одержати зразки можуть призвести до невмотивованої з погляду слідчого протидії, а примусові заходи (у передбачених законом випадках) – до гострого конфлікту, здатного суттєво ускладнити весь процес розслідування.

У ході призначення судових експертиз іноземець (підозрюваний чи обвинувачений) повинен мати можливість ознайомитися з перекладом постанови. Йому обов'язково мають бути роз'яснені його права, а заявлені ним клопотання уважно розглянуті. У такому ж порядку його слід ознайомити з висновком експерта і роз'яснити його право на клопотання про призначення додаткової чи повторної експертизи.

Ознайомлення обвинувачуваного іноземця з матеріалами завершеного досудового розслідування здійснюється за загальними правилами за участі перекладача, захисника тощо¹.

Об'єм прав, свобод та обов'язків іноземних громадян, які беруть участь у кримінальному провадженні, залежить від категорії або групи до якої вони належать, при чому виключенням є ті особи, які володіють імунітетом або недоторканістю від кримінальної юрисдикції України. Крім цього, слід зазначити, що за необхідності проведення досудового розслідування з такою категорією осіб, слід звертатися до змін чинного законодавства на час проведення слідчих (розшукових) дій².

¹ Особливості провадження слідчих дій за участі іноземних громадян // Мєго-інфо. Юридична бібліотека № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mego.info>.

² Кочура О. О. Про окремі аспекти особливості проведення досудового розслідування за участю іноземців / О. О. Кочура // Журнал східноєвропейського права. – 2016. – № 33. – С. 42–43 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2016/11/kochura_33.pdf

Список використаних та рекомендованих джерел

1. Аверин И. В. Незаконное пересечение линии государственной границы – методика и особенности расследования / И. В. Аверин. – К., 1993. – 46 с.
2. Бирюков С. Ю. Особенности расследования организации незаконной миграции : автореф. дис. кандидата юридических наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза» / С. Ю. Бирюков. – Волгоград, 2008. – 24 с.
3. Василенко Л. А. Показания свидетеля как доказательство организации незаконной миграции / Л. А. Василенко // Теория и практика общественного развития. – 2014. – № 1. – С. 462–466.
4. Венская конвенция о дипломатических сношениях от 18 апреля 1961 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/tu/995_048.
5. Види судових експертиз, які проводяться у лабораторії біологічних досліджень та питання які вони вирішують : інформаційний лист [Електронний ресурс] / Київський НДЕКЦ МВС України. – К. : МВС УКРАЇНИ, ДНДЕКЦ, Київський НДЕКЦ МВС України, 2017. – 5 с. – Режим доступу : http://ndekc.kiev.ua/wp-content/uploads/2017/02/Інф.лист_ДНК-2017.pdf.
6. Виявлення та розслідування нелегальної міграції : [монографія] / В. П. Бахін, Л. Ю. Капітанчук, Ю. І. Літвін. – Хмельницький: Вид-во Національної академії Державної прикордонної служби України, 2013. – 164 с.
7. Дяченко Н. М. Вилучення, консервування і використання в розкритті злочинів запахової інформації : методичні рекомендації / Н. М. Дяченко, О. П. Борзов. – К. : ДНДЕКЦ, 2003. – 15 с.
8. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України 8 жовт. 1998 р. № 53/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
9. Капітанчук Л. Ю. Особливості організації і тактики слідчих дій у ході розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України / Л. Ю. Капітанчук, А. З. Сорока // Право і суспільство. – 2012. – № 2. – С. 260–266.
10. Капітанчук Л. Ю. Особливості розслідування нелегальної міграції : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Л. Ю. Капітанчук. – К., 2011. – 17 с.
11. Капітанчук Л. Ю. Використання спеціальних знань при розслідуванні незаконного переправлення осіб через державний кордон України / Л. Ю. Капітанчук, О. В. Кравчук, Ю. І. Літвін // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2016. – Вип. 1. – С. 297–306.
12. Каплун Д. Д. Криминалистическая характеристика организации незаконной миграции как преступления, посягающего на миграционную

безопасность Российской Федерации / Д. Д. Каплун // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2014. – № 2 (40), Ч. II. – С. 79–85.

13. Клібанчук А. П. Криміналістичне дослідження способів незаконного перетину державного кордону України / А. П. Клібанчук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. – 2014. – Вип. 12 (2). – С. 157–160.

14. Кочура О. О. Про окремі аспекти особливості проведення досудового розслідування за участю іноземців / О. О. Кочура // the Journal of Eastern European Law // Журнал східноєвропейського права. – 2016. – № 33. – С. 42–43 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Users/%D0%A1OMP-1/Downloads/9OYrAUMldWaf5214oO_fjJvJHKJno4nd.pdf.

15. Криміналістика : Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / В. М. Глібоко, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель; за ред. В. Ю. Шепітька. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 684 с.

16. Кримінально-правова охорона державного (митного) кордону України: навчальний посібник / Є. Л. Стрельцов, А. М. Притула. – Одеса: Фенікс, 2015. – 108 с.

17. Кузбагарова Е. В. Методика расследования организации незаконной миграции : Рабочая лекция / Е. В. Кузбагарова. – С.-Пб., 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://213.182.177.142/kafedr/11.Kriminalistiki/metodika_rassled_otd_vidov_prest/40.05.01%20\(030901.65\)-PONB/Блок%201/Rab_Lekcii/Лекция%2010.htm](http://213.182.177.142/kafedr/11.Kriminalistiki/metodika_rassled_otd_vidov_prest/40.05.01%20(030901.65)-PONB/Блок%201/Rab_Lekcii/Лекция%2010.htm).

18. Кузьменко О. В. Основні проблеми нелегальної міграції на Україні / О. В. Кузьменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=1269>.

19. Курилюк Ю. Б. Використання завідомо підробленого документу під час перетинання державного кордону / Ю. Б. Курилюк // Юридична наука. – 2012. – № 1. – С. 124–128.

20. Левченко О. П. Раскрытие и расследование преступлений, связанных с незаконной миграцией [Текст] : учеб.-метод. пособ. / О. П. Левченко, Ф. П. Портнов. – М. : Юрлитинформ, 2006. – 320 с.

21. Литвин Ю. И. Осмотр места происшествия при нарушении государственной границы Украины : дисс. ... канд. юрид. наук : 20.02.03 / Литвин Юрий Иванович. – Хмельницький, 1998. – 180 с.

22. Літвін Ю. І. Щодо окремих питань використання спеціальних знань при розслідуванні порушень державного кордону / Ю. І. Літвін // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів України: II всеукр. наук.-практ. конф. [Серія : Юридичні науки], Хмельницький, 20 лист. 2009 р. / Держ. прикорд. служба України, НАДПСУ. – Хмельницький: Вид-во Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2009. – С. 47–48.

23. Марченко Б. М. Проблемні питання дізнання у кримінальних справах, порушених за ознаками статті 332 Кримінального кодексу України (Текст) /

Б. М. Марченко // Науковий вісник Державної прикордонної служби України. – Хмельницький, 2008. – № 4. – С. 16–19.

24. Методичні рекомендації з питань призначення та проведення комплексних судових експертиз, що виконуються комісією експертів / Сімакова-Єфремян Е. Б. та ін. – Х. : ХНДІСЕ, 2009, 2014. – 162 с.

25. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченко, В. В. Чернєв. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – 1064 с.

26. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юридична думка, 2012. – 1316 с.

27. Неупокоева И. А. Тактика допроса по делам об организации незаконной миграции / И. А. Неупокоева // Законодательство и практика. – 2015. – № 2. – С. 16–20.

28. Онисько О. І. Види слідів та їх використання при розслідуванні незаконного перетинання державного кордону (за матеріалами дізнання органів ПВУ) [Текст] : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / О. І. Онисько. – К., 2003. – 21 с.

29. Онисько О. І. Види слідів та їх використання при розслідуванні незаконного перетинання державного кордону (за матеріалами дізнання органів ПВУ): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Олександр Іванович Онисько. – К., 2003. – 21 с.

30. Особливості провадження слідчих дій за участі іноземних громадян // Мего-інфо. Юридична бібліотека № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mego.info>.

31. Правила перетинання державного кордону громадянами України [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.95 р. № 57 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 25.08.2010 р. № 724). – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/57-95-п>.

32. Про Державну прикордонну службу України [Електронний ресурс]: Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/661-15>

33. Про Державну фіскальну службу України [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2014 р., № 236. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF>.

34. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : наказ МВС України від 03 листоп. 2015 р. № 1339.

35. Про затвердження Інструкції про порядок створення слідчих груп та слідчо-оперативних груп : наказ МВС України від 20 жовт. 2014 р. № 1107.

36. Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від

20.08.2014 р., № 360. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF>.

37. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р., № 878. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF>.

38. Про затвердження Положення про Міністерство закордонних справ України [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.2016 р., № 281. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/281-2016-%D0%BF>.

39. Про затвердження Положення про Міністерство інфраструктури України [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.06.2015 р., № 460. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/460-2015-%D0%BF>.

40. Про затвердження Порядку здійснення координації діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань додержання режимів на державному кордоні [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.01.1999 р., № 48. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/48-99-%D0%BF>

41. Про місцеве самоврядування в Україні [Електронний ресурс]: Закон України від 21.05.1997 р., № 280/97-ВР. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.

42. Про місцеві державні адміністрації [Електронний ресурс]: Закон України від 09.04.1999 р., № 586-XIV. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/586-14>.

43. Про Національну гвардію України [Електронний ресурс]: Закон України від 13.03.2014 р., № 876-VII. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18>.

44. Про Національну поліцію [Електронний ресурс]: Закон України від 02.07.2015 р., № 580-VIII. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

45. Про Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні : Указ Президента України від 10 червня. 1993 р. № 198/93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/198/93>.

46. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України [Електронний ресурс]: Закон України від 21.01.1994 р. № 3857-XII із змінами, внесеними відповідно до Закону від 14.07.2016 р. № 1474-VIII. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3857-12>.

47. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства [Електронний ресурс]: Закон України від 22.09.2011 р. № 3773-VI із змінами, внесеними відповідно до Закону від 19.05.2016 р. № 1379-VIII. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>.

48. Про прикордонний контроль [Електронний ресурс]: Закон України від 5.11.2009 р. № 1710-VI із змінами, внесеними відповідно до Закону від

15.04.2014 № 1207-VII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1710-17>.

49. Про Службу безпеки України [Електронний ресурс]: Закон України від 25.03.1992 р., № 2229-XII. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>.

50. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютог. 1994 р. № 4038-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994 р. – № 28. – Ст. 232.

51. Саїнчин А. С. Методика розкриття незаконного переправлення осіб через державний кордон України (криміналістичні та оперативно-розшукові аспекти) [Текст] : монограф. / А. С. Саїнчин, І. Б. Похіла, А. М. Притула. – Одеса : Фенікс, 2008. – 368 с.

52. Сич В. О. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням державного кордону [Текст] : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. юрид. наук : спец. 20.02.03 «Військове право; військові аспекти міжнародного права» / В. О. Сич. – Хмельницький, 1998. – 18 с.

53. Соколова Я. А. Особливості тактики проведення допиту під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України / Я. А. Соколова // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2011. – Вип. 11. – С. 82–89.

54. Сорока А. З. Спосіб вчинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України як елемент криміналістичної характеристики / А. З. Сорока // Університетські наукові записки. – 2014. – № 1 (49). – С. 174–180.

55. Сорока А. З. Типові слідчі ситуації та основні напрями розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України / А. З. Сорока // Університетські наукові записки. – 2013. – № 3 (47). – С. 476–482.

56. Філіппов С. О. Протидія організації нелегальної транскордонної міграції на зовнішніх кордонах Європейського Союзу / С. О. Філіппов // Молодий вчений. – 2015. – № 9 (24). – Ч. 1. – С. 172–175.

57. Фролкин Н. П. Сведения о личности преступника и членах организованной преступной группы, занимающихся организацией незаконной миграции, как элементы криминалистической характеристики / Н. П. Фролкин, В. Ф. Козлов // Российская юстиция. – 2009. – № 12. – С. 61–65.

Додаток. Державні органи, що забезпечують порядок перетину державного кордону України

Державна міграційна служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сферах міграції, у тому числі протидії нелегальній міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів¹.

Метою діяльності ДМС України є забезпечення виконання покладених на неї завдань з реалізації державної політики у сфері протидії нелегальній міграції, притягнення до адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері реєстрації фізичних осіб, видачі документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство.

Державна прикордонна служба України являє собою важливу ланку в українській системі державної безпеки. На ДПС України покладаються завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні².

Окрім ДПС України та ДМС забезпеченням порядку перетину державного кордону та дотриманням прикордонних режимів займаються й інші органи держави та місцевого самоврядування. У січні 1999 року Постановою Кабінету Міністрів України від 18.01.1999 № 48 був затверджений Порядок здійснення координації діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань додержання режимів на державному кордоні³.

Він визначає основні напрями координації Адміністрації ДПС України, діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, що здійснюють різні види контролю у пунктах пропуску через державний кордон або беруть участь у забезпеченні режиму державного кордону, прикордонного режиму і режиму в пунктах пропуску через державний кордон відповідно до Закону України «Про державний кордон України».

Координація діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань додержання режимів на державному кордоні здійснюється з метою забезпечення виконання вимог законодавства з прикордонних питань, раціонального використання сил та засобів, уникнення дублювання заходів, які вживаються для додержання законності і правопорядку на державному кордоні, а також під час здійснення прикордонного, митного та інших видів контролю.

¹ Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р., № 360. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF>

² Про Державну прикордонну службу України [Електронний ресурс]: Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/661-15>

³ Про затвердження Порядку здійснення координації діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань додержання режимів на державному кордоні [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.01.1999 р., № 48. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/48-99-%D0%BF>

Згідно із зазначеним порядком та відповідно до положень про вказані органи вони здійснюють наступні повноваження:

1. *Міністерство закордонних справ України* бере участь у формуванні та реалізації державної політики з візових і міграційних питань та розробляє правила оформлення іноземцям та особам без громадянства віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію¹.

2. *Міністерство інфраструктури України* проводить роботи, пов'язані з обладнанням, утриманням і ремонтом у пунктах пропуску через державний кордон приміщень для виконання усіх видів прикордонного контролю та службових приміщень для розміщення відповідних прикордонних підрозділів, митних та інших установ, що здійснюють контроль на державному кордоні (крім облаштування інженерними, технічними засобами для здійснення прикордонного, митного та інших видів контролю)².

3. *Міністерство внутрішніх справ України* є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні; міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів.

Міністерство внутрішніх справ України розробляє проекти державних програм з питань охорони державного кордону та міграції. Воно забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, приймання-передачу осіб, які перебувають під вартою на державному кордоні України або за її межами. На нього також покладені обов'язки щодо формування та забезпечення наукової і науково-технічної політики держави у сфері охорони державного кордону, цивільного захисту та міграції (імміграції та еміграції)³.

4. *Національна поліція України* здійснює профілактику правопорушень і боротьбу зі злочинністю в сфері міграції та дотримання прикордонних режимів; забезпечує публічну безпеку і порядок, безпеку дорожнього руху в межах прикордонної смуги та контрольованого прикордонного району, а також виконує інші функції відповідно до покладених на неї завдань⁴.

5. *Служба безпеки України* сприяє ДПС України в охороні державного кордону України. Крім того, вона бере участь у розробці заходів і вирішенні питань, що стосуються в'їзду в Україну та виїзду за кордон, перебування на її території іноземців та осіб без громадянства, прикордонного режиму і митних правил, приймає рішення про заборону в'їзду в Україну іноземцю або особі без громадянства, про скорочення строку тимчасового перебування іноземця та

¹ Про затвердження Положення про Міністерство закордонних справ України [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.2016 р., № 281. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/281-2016-%D0%BF>.

² Про затвердження Положення про Міністерство інфраструктури України [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.06.2015 р., № 460. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/460-2015-%D0%BF>.

³ Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р., № 878. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF>.

⁴ Про Національну поліцію [Електронний ресурс]: Закон України від 02.07.2015 р., № 580-VIII. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

особи без громадянства на території України, про примусове повернення іноземця або особи без громадянства в країну походження або третю країну¹.

6. *Національна гвардія України* бере участь у здійсненні заходів, пов'язаних з припиненням збройних конфліктів та інших провокацій на державному кордоні, а також заходів щодо недопущення масового переходу державного кордону з території суміжних держав².

7. *Державна фіскальна служба України* здійснює контроль за дотриманням суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності і громадянами установленого законодавством порядку переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України та за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України; вживає заходів до спорудження, облаштування, утримання і проведення ремонту пунктів пропуску через державний кордон України для автомобільного сполучення; сприяє транзиту, збільшенню товарообігу та пасажиропотоку через митний кордон України³.

8. *Місцеві державні адміністрації* та органи місцевого самоврядування здійснюють заходи щодо створення належних умов для функціонування пунктів пропуску через державний кордон України та сприяють ДПС України в підтримці відповідного режиму на державному кордоні⁴.

¹ Про Службу безпеки України [Електронний ресурс]: Закон України від 25.03.1992 р., № 2229-XII. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>.

² Про Національну гвардію України [Електронний ресурс]: Закон України від 13.03.2014 р., № 876-VII. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18>.

³ Про Державну фіскальну службу України [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2014 р., № 236. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF>.

⁴ Про місцеві державні адміністрації [Електронний ресурс]: Закон України від 09.04.1999 р., № 586-XIV. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/586-14>; Про місцеве самоврядування в Україні [Електронний ресурс]: Закон України від 21.05.1997 р., № 280/97-ВР. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>

Навчальне видання

ЧЕРНЯВСЬКИЙ Сергій Сергійович,
ВОЗНЮК Андрій Андрійович,
БРИСКОВСЬКА ОКСАНА МИКОЛАЇВНА та ін.

РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН

Методичні рекомендації

Комп'ютерна верстка А. А. Вознюк

Підписано до друку 21.06.2017. Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Обл.-вид. арк. 4,00. Ум. друк. арк. 3,72.
Тираж 50 прим.

Друк:
ФО-П Поліщук О.В.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №2142 від 31.03.2005
07400, м. Бровари, вул. Незалежності, 2, кв. 148
тел. (044) 592-13-49